

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КОРАБЛЬОВА ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 316.75: 316.324.7/8

**СОЦІАЛЬНІ СМИСЛИ ІДЕОЛОГІЇ
В РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка, МОН України.

Науковий консультант: академік НАН України,
доктор філософських наук, професор
ГУБЕРСЬКИЙ Леонід Васильович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ректор, професор кафедри філософії гуманітарних наук.

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор
МИХАЛЬЧЕНКО Микола Іванович,
Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України,
завідувач відділу теорії та історії політичної науки;

доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
ЗІНЧЕНКО Віктор Вікторович,
Інститут вищої освіти
НАПН України, головний науковий співробітник
відділу інтернаціоналізації вищої освіти;

доктор філософських наук, доцент
ДОДОНОВА Віра Іванівна,
Донецький національний університет,
професор кафедри філософії.

Захист відбудеться 30 червня 2015 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.17 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/134, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58б, зала № 12.

Автореферат розісланий ___ травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. О. Шашкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство опинилось перед численними соціальними викликами, об'єктивованими глобалізацією, що охопила майже всі сфери цивілізаційного процесу. Водночас, соціальні виклики будь-якого суспільства чи навіть локальної спільноти визначають сучасний розвиток людської цивілізації. Єдність об'єктивного та суб'єктивного в соціальних викликах вимагає філософського переосмислення традиційних уявлень, розумінь, моделей щодо розвитку суспільства. Це спонукає до пошуку нових смислів, сучасних підходів у формуванні та розробці інноваційних теоретичних парадигм соціального процесу. Особливо гострою є ця потреба у тих суспільствах, які пережили ситуацію зламу і краху тоталітарних ідеологій і опинилися в актуальній ситуації соціально-політичного і цивілізаційного самовизначення, аж до опанування модерною соціальністю – творенням громадянського суспільства. До таких суспільств належить і Україна, ідеологічна ситуація в якій потребує не тільки ефективної соціально-філософської рефлексії, а й гнучкої, здатної до трансформацій і залучення нових концептів і підходів, теорії і практики соціальних змін, адже ідеологія, яка належить до найбільш неоднозначних концептів соціогуманітарного дискурсу, є невід'ємною складовою суспільного життя. Феномен ідеології має першочергове значення не тільки як тема актуальних досліджень економічного чи політичного життя, не менш суттєвою є роль концепту ідеології як засобу теоретичного розуміння і пояснення багатьох процесів і суперечностей сучасності. Як концепт у філософській традиції поняття ідеології зробило надзвичайну «кар'єру» в нео- та постмарксизмі, коли акцент розгляду змістився від базису до надбудови – від виробничих відносин і класових конфліктів до культурної гегемонії і дискурсивної формації. Специфіка «долі» поняття ідеології почасти зумовлена його тісною пов'язаністю із практикою та негативними конотаціями щодо нього. Як справедливо зазначає К. Мангайм, ідеологія дуже швидко перетворилася на інструмент політичної боротьби, однак найбільш ефективно її використовувати, нібито, не стільки як доктрину, концептуальну платформу, що задає вектор дії, скільки як *образливий маркер*, здатний дискредитувати супротивника.

Друга значуща обставина, що вплинула на ідеологічний дискурс, – міцні асоціації з *конкретними* доктринами та історичними подіями. Найчастіше ідеологія пов'язувалася з геополітичним протистоянням часів «холодної війни», яке витлумачувалося саме як «боротьба ідеологій». У результаті подібної генералізації розпад двоблокової структури світу було розцінено як «кінець ідеології» (Д. Белл). При цьому імплікується, що історична поразка альтернативних моделей державного устрою – спочатку нацизму, згодом соціалізму – свідчить про переконливу й остаточну перемогу лібералізму і «західного способу життя». Це начебто призведе до *ідеологічно монотонного світу*, що нівелює значущість ідеологічної ознаки як такої. Так, крах держав було ототожнено з крахом доктрин, а з точкових історичних подій виведено неможливість змін у майбутньому (ідея «кінця історії» та «нескінченного теперішнього»), але ідеологічну боротьбу було поновлено – в неочікуваних формах з новими агентностями.

Нищівного удару ідеологічному дискурсу мало не було завдано французькими інтелектуалами 1970-80-х років, власне – з протилежної теоретичної позиції, яка відкидала тезу «краще майбутнє годі й уявити» (Д. Белл), не визнаючи тріумфу лібералізму та безальтернативності «західного» світоглядного набору (лібералізм, демократія, ринкова економіка). При цьому французький постмодернізм відкидає ідеологію як *застаріле поняття*, що втратило свою релевантність за поточних умов, адже його референт належить «класичному» модернові (різновид метанаративу). Частина «нових лівих» вказує на те, що нині *не ідеї, а гроші керують людьми*, тож поняття «ідеологія» вже не працює. Обидві сукупності аргументів доходять спільного висновку – що ми живемо в «постідеологічну добу». І не зважаючи на те, що влада нині «розлита у суспільстві», її вияв через ідеологічну оптику дає суперечливі результати, адже саме поняття ідеології навантажене надлишковими модерними конотаціями.

Послаблює евристичність ідеологічного дискурсу й сучасна політична філософія, яка ставить під сумнів автономність політичної сфери. Юрген Габермас наголошує, що нині часи «великих справ» і «великої політики» минули, а сама вона перетворилася на бюрократичну справу «політичних клерків». П'єр Розанваллон витлумачує це як *витіснення політики економікою*, перетворення керманічів країн на менеджерів, які керуються не *res publica*, а фінансовими показниками та вигідними обладками.

Значна частина зазначених сюжетів не була представлена в радянському науковому просторі, якому було властиве специфічне розуміння ідеологічної проблематики, обумовлене панівною версією марксизму. Ідеологія тлумачилася не суто негативно – розрізнялися її спотворені (буржуазні) та «правильні» (наукова, себто комуністична) форми. Незважаючи на наявність «категоричного імперативу тотального розриву з комунізмом» (А. Р. Тузіков), який багато в чому визначав інтелектуальний ландшафт 90-х років на пострадянських теренах, збереглася певна інерційність у сприйнятті ідеологічної проблематики. З кінця 90-х років починається майже синхронна реабілітація поняття й відповідної галузі в різних пострадянських країнах, що вписується в контекст державотворення та національної ідентичності. Серед фундаментальних теоретичних здобутків варто передусім відзначити наукові розробки Київської школи під керівництвом Л. В. Губерського.

Особливо важливими для розробки проблемних ліній ідеологічної проблематики, аргументами на користь її сьогоденної актуальності є два потужні імпульси. Їх можна умовно позначити як «теоретичний» та «практичний» (котрі відштовхуються від поняття та від феномену, відповідно). Перший імпульс пов'язаний з працями Ст. Голла, С. Жижека, Дж. Б. Томпсона та тих теоретиків, які наголошують, що «концепція ідеології залишається корисним і важливим поняттям в інтелектуальному словникові соціального і політичного аналізу», концепт і теорія ідеології «визначають простір аналізу, який *залишається центральним у сучасних соціальних науках* і формує місце постійної живої теоретичної дискусії» (Дж. Б. Томпсон). При цьому ключове зрушення пов'язане з тим, що під ідеологією нині розуміють не те, що прямо декларується, а те, що приховується й неочевидно впливає на дії акторів. Відповідно, вияв ідеологій та ідеологем стає справою не

політологів, а культурних теоретиків, дискурс-аналіз є найвпливовішою течією в даній галузі.

«Практична» аргументація спирається на аналіз актуальних тенденцій у дусі *передчуття кінця гегемонії неолібералізму*. І тектонічні зрушення багато у чому ініційовані саме нашим регіоном. Так, сучасні дії Росії можуть бути витлумачені як «повернення політики», у якій ідеологічна складова відіграє важливу роль. При цьому спроби об'єднаного Заходу впливати через економічні санкції постають інерцією панеконізму й невизнанням автономії політичного. На противагу цьому, український Євромайдан, що орієнтувався на цінності, умовно позначені як «європейські», та діями доводив пріоритет спільного блага над індивідуальною наживою, видається альтернативним спростуванням маркетизму – вже не з боку політики, а з боку царини соціального (комунітаристські утопії, мережеве суспільство).

Тема дисертації передбачає застосування теоретичних розробок, присвячених розширенню соціально-філософських узагальнень ідеології, представлених у міждисциплінарних дослідженнях. Зважаючи на цей момент, важливим ресурсом стали роботи у вітчизняній і західній філософській думці, у яких окреслена проблематика розроблялася на перехресті філософсько-політичних, соціологічних, політологічних, психолого-педагогічних студій. Принципове значення мали соціально-філософські та соціально-антропологічні дослідження з ідеологічними імплікаціями, які так чи інакше торкалися феномену ідеологічного впливу на особу. Тут треба особливо вказати на плідні ідеї Г. Арендт, Т. Адорно, У. Бека, М. Горкхаймера, А. Негрі, А. Тремля, а також українських дослідників – Я. Любимого, В. Малахова, Н. Хамітова та ін.

Теоретичний аналіз соціальних смислів ідеології зумовив звернення до проблеми смислотворення в ідеології, що невиправдано залишається переважно за межами вітчизняної соціальної філософії. Серед учених, ідеї яких набули розвитку у цьому дослідженні, треба назвати К. Гірца, К. Мангайма, П. Рікера, Г. Шельські, А. Шюца. Оскільки ідеологічне тісно пов'язане з політичним, утворюючи спільне смислове поле, то дослідження спирається на дискурс «ідеологія і політика», передусім на наукові роботи А. Гоннета, О. Гьофе, В. Вальденфельса, Г. Йонаса, серед вітчизняних вчених – А. Єрмоленка, В. Кулика, М. Мінакова, С. Пролєєва та ін.

У нашому дослідженні ідеологічне розглядається як мережа розгалуженої комунікації, зміст якої задається світоглядними ідеями. Розглядаючи цей аспект, ми спиралися на праці В. Абендрота, К.О. Апеля, Ю. Габермаса, К. Гірца, Н. Лумана.

Джерельну базу дисертації становлять теоретичні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, що торкаються обґрунтування методологічних засад суспільних механізмів контролю над людиною. Це стосується ідей Ж. Бодрійяра, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, К. Маркса, Г. Маркузе, З. Фрейда, Е. Фрома, М. Фуко та ін.

Сучасний дискурс ідеології представлений двома напрямками теоретизації – критичного й апологетичного спрямування. Перший спирається на марксистську традицію й репрезентований Есекською (Е. Лакло, Ш. Муфф) та Люблянською (С. Жижек, М. Долар) школами постмарксизму. Найбільш впливовою є течія дискурс-аналізу ідеологічних впливів мас-медіа (Е. Вартелла, Т. ван Дайк, Ст. Голл,

Л. Гросберг, М. Пешо, П. Серіо, Дж. Б. Томпсон та ін.). Теоретичну рамку даного підходу складають класичні ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса щодо ідеології як інструменту прихованого панування в класовій боротьбі, А. Грамші щодо культурної гегемонії та Л. Альтюсера щодо ідеологічних державних апаратів.

Наголошення конструктивної ролі ідеології спирається на соціологічну та герменевтичну традиції, особливо виразно представлені в роботах Р. Будона, К. Гірца, К. Лефорта, К. Мангайма, П. Рікера, М. Селіджера та ін. Важливу парадигматичну конструкцію тут складає дихотомія деідеологізації – реідеологізації (Р. Арон, Д. Белл, С. Ліпсет, К. Поппер, М. Селіджер, Е. Шилз).

Безпосередньо даній роботі передують дослідження Київської школи, що можуть бути вписані в другий означений підхід, оскільки поєднують ідеологічні розвідки з розробкою національної ідеї та стратегії державного розвитку. Тут найбільш значущими є напрацювання Л. Губерського, В. Андрущенко, М. Михальченка, М. Мокляка, В. Огнев'юка, Р. Додонова, М. Козловця, З. Самчука та ін.

Серед українських дослідників, які досліджували антропологічні виміри ідеології та ідеологічні аспекти сучасних суспільно-політичних і культурних процесів в Україні, зокрема, роль ідеології в процесі трансформації українського соціуму, культурних перетворень, становленні національної ідентичності, слід назвати праці О. Білого, Є. Бистрицького, А. Бичко, І. Бичка, І. Бойченка, Є. Головахи, В. Додонової, А. Єрмоленка, В. Загороднюка, В. Зінченка, В. Кременя, С. Кримського, В. Лісового, Б. Попова, М. Поповича, С. Пролєєва, П. Сауха, В. Табачковського, В. Ярошовця та інших.

Разом з тим, слід зазначити, що наявні дослідження розглядають окремі прояви ідеології в різних проблемних полях. Водночас, поза увагою залишається комплексне соціально-філософське дослідження ідеології з урахуванням сучасних контекстів. Тому, зважаючи на важливість і комплексність даної проблематики, можна констатувати, що вона потребує окремого дослідження, яке б спиралося на теоретичний і методологічний доробок світової та української філософської науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної програми наукових досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації», науково-дослідної теми філософського факультету НДР № 11БФ041-01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є соціально-філософська концептуалізація ідеології як модерного феномену через вияв його історично конкретних та інваріантних соціальних смислів.

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання низки дослідницьких завдань:

- ❖ дослідити смислову динаміку поняття ідеології в інтелектуальному просторі модерної Європи;
- ❖ реконструювати ідеологічний дискурс у вітчизняній та зарубіжній соціально-гуманітарній царині через вияв релевантних для даного дослідження ідей та підходів;

- ❖ розробити соціально-філософський концепт ідеології та обґрунтувати його евристичність;
- ❖ дослідити репрезентації ідеології в політичній, економічній і культурній сферах, виявляючи ключові ідеологеми та їх конкретно-історичні конфігурації;
- ❖ з'ясувати специфіку соціокультурної репрезентації ідеології в добу класичного та пізнього модерну;
- ❖ встановити ідеологічний вимір сучасних соціально-політичних процесів;
- ❖ застосувати авторський концепт ідеології до пострадянської України, вписуючи його у топологічний підхід;
- ❖ намітити перспективи подальших досліджень ідеологічної проблематики.

Об'єктом дисертаційного дослідження є репрезентації ідеології в різних соціально-історичних контекстах.

Предметом дослідження є соціальні смисли ідеології в розвитку сучасного суспільства.

Методи дослідження. Методологічна програма дослідження має комплексний міждисциплінарний характер, поєднуючи три основні стратегії: соціальну феноменологію, культурну герменевтику та постмарксистську соціальну критику. При цьому доведено евристичний потенціал постмарксистського витлумачення ідеології за межами критичного підходу та комплементарність підходів, які традиційно сприймалися як взаємовиключні. Пропонована теоретична модель може бути позначена як соціально-топологічна. Цей підхід належить до так званих «м'яких (soft) методологій», спрямованих на синтез теоретичного доробку різних галузей соціогуманітарної царини, а також на залучення якомога ширшого кола емпіричних сюжетів. Принципи і засоби м'якої методології дозволяють уникнути зайвої схематизації та редукції, простежити розвиток ідей у єдності синхронного й діахронного аналізу, обрати нові концептуальні ракурси інтерпретації ідеології в сучасному контексті. Соціально-феноменологічний підхід уможливив розгляд суспільства як антропогенної реальності, яка потребує низки процедур забезпечення сталості чинного ладу. Культурна герменевтика стала теоретичним знаряддям для осягнення ідеологій як сукупності соціально розділених смислів. Постмарксистський підхід сприяв критичному розглядові маніпулятивних проявів ідеології за сучасних умов. Для проведення емпіричних досліджень пострадянського ідеологічного дискурсу застосовано методологію глибинної герменевтики, що передбачало проведення напівструктурованих інтерв'ю, а також контент- і дискурс-аналіз релевантних текстів. На окремих етапах дослідження було залучено історичний, компаративний, герменевтичний методи, а також метод контекстуалізації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* в українській філософії запропоновано соціально-філософську концептуалізацію ідеології, що витлумачує останню – аналітично – як невід'ємну складову соціальної реальності, а історично – як комплексний модерний феномен, який отримує конкретно-історичні втілення у політичній, економічній, соціальній і культурній царинах, втім, є принципово нетотожним даним репрезентаціям.

Наукова новизна одержаних результатів розкривається в наступних положеннях:

вперше:

– запропоновано трирівневу аналітичну модель ідеології: «як вона є» – соціальний механізм подвійної реїфікації (соціальна онтологія); «як вона явлена» – система взаємопов'язаних смислів (культурна антропологія, семіотика); «як вона застосовується» – інструмент політичної/соціальної дії, у межах теоретичних рамок «влада/панування» або «інтеграція/дезінтеграція» (соціологія, політологія); доведено, що оціночне поняття ідеології можливе лише на третьому, інструментальному рівні її існування (апологія або критика ідеології);

– обґрунтовано, що людина є співтворцем віртуальної соціальної реальності, її сутнісною родовою ознакою є творення штучного середовища свого буття, при цьому необхідною передумовою сталого соціального співіснування є сприйняття штучного як природного, особлива роль тут належить ідеології як інструменту подвійної реїфікації: з одного боку, вона реїфікує наявний лад, подаючи його як безумовний, з іншого – блокує контр-реїфікаційні спроби, ангажуючи можливі інструменти деконструкції (насамперед, мову);

– ідеологія розглядається як матриця суспільства як віртуальної реальності, яка пов'язує соціальну реальність в єдине консистентне ціле й, завдяки реїфікації та контр-деструкції, задає її сталість;

– доведено, що стратегічна орієнтація на модернізацію як ідеологічна конструкція, що передує своїм політичним репрезентаціям, складається із наступних смислових вузлів: історизм і прогресизм, раціоналізм і сцієнтизм, секуляризація, емансипація;

– висвітлено співіснування двох альтернативних векторів модернізації в європейській історії: гуманізаційного (антропоцентричного), ґрунтованого на ідеї людиномірного життєвіту (поліархічної мережевої структури, що повсякчас перевизначається конвенцією автономних акторів), та структуралістського (соціоцентричного), що передбачає існування самодостатніх децентрованих просторів, які управляються квазіоб'єктивними законами й закономірностями;

– з'ясовано, що основною ідеологією сьогодення постає маркетизм (ринковий фундаменталізм); висвітлено його ключові ідеологеми та світоглядні засади, а також наслідки сучасної гегемонії;

– обґрунтовано, що найбільш життєздатною альтер-ідеологією сучасності є комунітаризм як «третій шлях», варіант ідеологічного розв'язання наріжної соціальної дихотомії «індивід – суспільство», який передбачає співіснування окремих відносно автономних індивідів, готових все ж до солідарної співвідповідальності;

– показано, що сучасна доба проліферації ідеологій та співіснування різнорідних ідеологем створює ситуацію затребуваності метаідеологічних позицій, які виконують функцію загальної світоглядної рамки за межами ідеології як модерного феномену; виокремлено п'ять основних метаідеологічних рамок: прогресизм, критицизм, спіритуалізм, прагматизм, віталізм;

– доведено, що на відміну від сусідніх Росії та Білорусі, у пострадянській Україні стратегії фрагментації суспільного простору набули значно більшого поширення, ніж стратегії уніфікації, що проблематизувало символічну єдність країни і спричинило геополітичні загрози та виклики;

– обґрунтовано, що наріжним ідеологічним протистоянням за сучасних умов є боротьба за домінуючу сферу суспільства – між політикою, економікою та соціальною сферою, а не ідеологічні баталії всередині цих сфер; наголошено, що чинна гегемонія економіки може бути скасована гучним «поверненням великої політики» (спричиненим загостренням геополітичних протистоянь) або заміщена комунітарною версією соціальної солідарності;

удосконалено:

– антропологічне витлумачення ідеології, яке сягає своїх витоків у працях А. Дестют де Трасі та школи «ідеологів», а саме розуміння ідеології як сутнісного атрибуту людської екзистенції: людині властиве вибудовування середовища власного буття та структурування життєвого світу відповідно до наріжної (втім, часто-густо не рефлексованої) ідеї або сукупності ідей;

– витлумачення соціальної реальності як самоочевидної сукупності смислів, кінцевої області значень, суспільний консенсус щодо яких створює сферу «здорового глузду», прийняття якої постає необхідною умовою соціалізації; наголошено, що сфера «здорового глузду», удаваних очевидностей постає автентичним середовищем існування ідеології;

– теоретичний зсув від епістемологічних до онтологічних інтерпретацій ідеології, згідно з останньою вона постає нерелексованою підвалиною життєсвіту, і це пояснює її інерційність і стійкість до «просвітницьких» стратегій «викриття» та раціонального спростування;

– сприйняття «прав людини» як ключової ліберальної ідеологеми, що застосовується для «детериторіалізації», скасування традиційних владних претензій і перезаснування соціальної ієрархії на нових засадах; з'ясовано, що в розвинених західних суспільствах дана ідеологема часто співвідноситься із практиками політкоректності, які схильні вироджуватися в інверсну дискримінацію й тому мають бути відокремлені від практик, спрямованих проти власне дискримінації; наголошено, що ідеологема «прав людини» входить до сфери широкого метакультурного консенсусу й використовується зовнішніми щодо лібералізму дискурсами (сучасний російський неоконсерватизм);

– виділено дві гегемонні інтерпретації глобалізації – цивілізаційну та геополітичну. Доведено, що ідеологічний стрижень цивілізаційної інтерпретації складає ідеологема соціокультурної мобільності, центрована символічною постаттю неонамада. Ідеологічним стрижнем геополітичної інтерпретації є ринковий фундаменталізм. Гегемонними метанаративами, що осмислюють глобалізаційні процеси, є девелопменталізм, антиглобалізм та альтернативний глобалізм;

– смислове наповнення метафори Порубіжжя щодо пострадянської України: від міноризуючих конотацій «периферії» (світ-системний підхід) до розуміння Порубіжжя як топосу, потенційної точки біфуркації, здатної зламати чинну геополітичну структуру, зміщуючи центри тяжіння й змінюючи архітектуру континенту в цілому;

дістало подальший розвиток:

– твердження, що в соціальній площині ідеологія працює через смисли, формуючи спільний знаменник припустимого розмаїття інтерпретацій та соціалізуючи феномени та події для індивідів; доведено, що ідеологія пов'язана з

процесами сигніфікації: приписуючи соціально розділені смисли, вона не може бути ототожнена з жодним конкретним смислом, натомість постаючи порожньою точкою стабілізації смислу;

– розгляд ідеології як модерного феномену, субституту релігії, що виникає як відповідь на суспільний запит на цілісну картину світу й постає соціальною скріпою секулярної спільноти. Так Perezаснування соціальної системи на нових засадах збігається із процесом її (само)описання;

– аналіз освіти та ЗМІ як ключових ідеологічних інституцій сьогодення, при цьому висвітлено специфіку їхньої дії – у стратегічній та тактичній перспективах, відповідно;

– розгляд цинізму як ідеологічного стрижня індивідуалізованого суспільства, соціальною репрезентацією якого є позиція «освіченого спостерігача», який знімає із себе соціальну відповідальність, що може біти витлумачено як різновид соціального ескапізму.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначається новизною та сукупністю винесених на захист положень і полягає в тому, що його результати дають змогу систематизувати напрацювання з ідеологічної тематики з урахуванням сучасних контекстів, можуть бути використані при розробці практичних стратегій, що стосуються, зокрема, інформаційної політики держави та концепції майбутнього розвитку нації. Матеріали дослідження можуть стати джерелом при розробці нормативних та спеціальних курсів у царині соціальної, політичної філософії, філософії економіки, глобалістики, міжнародних відносин тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою. Висновки і положення наукової новизни розроблені на основі результатів авторського дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та положення дисертації обговорювалися на наукових семінарах кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Центру російських, східноєвропейських та євразійських досліджень Стенфордського університету. Крім того, вони містять результати двох дослідницьких проектів: «Ідеологія в сучасній Білорусі та Україні: соціальна теорія та практика» (Європейський гуманітарний університет, Литва) та «Ідеологічна ситуація в сучасній Україні: соціальна топологія» (Стенфордський університет, США), що пройшли обговорення в Центрі російських, східноєвропейських та євразійських досліджень у Стенфордському університеті (грудень 2014 р.), на панельних дискусіях в університеті Сан-Дієго (листопад 2014 р.) та в університеті Каліфорнії у Берклі (лютий 2015 р.), а також на декількох сесіях Центру передових досліджень і освіти в Європейському гуманітарному університеті (квітень, червень 2014 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження також доповідалися на 50 наукових заходах: II Таврійських читаннях «Анахарсис» (ТНУ ім. В.І. Вернадського, 13-17 вересня 2006 р.); XIV Міжнародних Сковородинівських читаннях «Філософські стратегії XXI століття» (ХНУ імені В.Н. Каразіна, 29-30 вересня 2006 р.); Міжнародних наукових конференціях «Дні науки філософського факультету» (КНУШ, 2007, 2010-2015 рр.); Міжнародному науковому симпозиумі «Время

культурології» (Російський інститут культурології, м. Москва, 23-26 травня 2007 р.); Шостій міжнародній науково-теоретичній конференції «XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія» (м. Київ, 8-9 червня 2007 р.); Міжнародних науково-практичних конференціях «Освіта і доля нації» (ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2007-2008, 2010-2014 рр.); Міжнародній конференції «Науки о культуре – шаг в XXI век» (РІК, м. Москва, 4-5 грудня 2007 р.); I міжнародній науково-практичній конференції «Гендер. Екологія. Здоров'я» (Харківський державний медичний університет, 23-24 жовтня 2007 р.); Міжнародній науковій конференції «Генезис категории виртуальная реальность» (Центр віртуалістики Інституту людини РАН, Мордовський гуманітарний інститут, м. Саранськ, 15 лютого 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Традиція і культура. Вічні цінності в сучасній культурі» (Київ, 6-7 червня 2008 р.); Міжнародному науково-практичному семінарі «Многообразие культур: неоклассика и контркультура – вызовы времени и континуум европейской цивилизации» (ХНУ імені В.Н. Каразіна, Балтійська Міжнародна академія, 22-24 квітня 2009 р.); XXIII Міжнародній філософській конференції «Philosophy, politics and economics in the global era» (м. Афіни, Греція, 17-22 липня 2011 року); Міжнародній літній школі «Медіафілософія: міждисциплінарне поле досліджень» (СПбДУ, 28-31 серпня 2011 р.); III Міжвузівській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні» (НАВС, 6 жовтня 2011 р.); науково-практичній конференції «Ідеологія в сучасному світі» (КНУШ, 19-20 жовтня 2011 р.); науково-практичному семінарі «Філософські читання до Дня філософа» на тему «Філософія в сучасному світі» (Харківській національний університет будівництва та архітектури, 18 листопада 2011 р.); круглому столі «Проблеми формування громадянського суспільства і правової держави в Україні» (НАВС, 1 грудня 2011 р.); Міжвузівському науково-методичному семінарі «Молодь в соціокультурному просторі України» (ХТЕІ КНТЕУ, 15 грудня 2011 р.); Міжвузівській науковій конференції «Сучасна Україна в умовах глобалізації» (НАВС, 26 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні напрями розвитку суспільних наук» (м. Львів, 17-18 серпня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 20-річчю відновлення філософського факультету ЛНУ імені І. Франка «Духовність. Культура. Наука» (м. Львів, 2-3 жовтня 2012 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Філософські читання пам'яті Івана Бойченка» (КНУШ, 2012-2013 рр.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Людина і держава – плебсологічний вимір» (КНУШ, 26 жовтня 2012 р.); Всеукраїнській конференції «Альтруїзм, благодійність і демократія у сучасних соціокультурних контекстах» (ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 22 листопада 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Філософія у сучасному соціумі» (ДонНУ, 24-26 квітня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції "Философия и ценности современной культуры" (Мінськ, БДУ, 10-11.10.2013); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 20-й річниці філософсько-теологічного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» (Чернівці, 14-15.10.2013); IV Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Мовна ситуація та мовна політика в Україні» (НАВС, 28.02.2014); Науково-теоретичній конференції, присвяченій 200-річчю з дня народження Тараса Шевченка «Світова велич постаті Кобзаря» (Київ, ННІП

НАВС, 11.03.2014); Міжнародній конференції “International Zizek Studies Conference. Parallax Future(s) in Art and Design, Ideology, and Philosophy” (USA, Cincinnati, 4-6.04.2014); підсумковій сесії «Соціальні трансформації в Порубіжжі (Білорусь, Україна, Молдова) – 2013/14 pp.» (Вільнюс, ЄГУ, 7-9.04.2014); Міжнародній конференції «Exploring Borderland: 2003-2013» (Вільнюс, ЄГУ, 10-11.04.2014); круглому столі «Україна єдина: шляхи до порозуміння та консолідації» (НАВС, 15 травня 2014 р.); круглому столі «Народний Рух України та відродження української державності» (НАВС, 25 вересня 2014 р.); XI Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Проблеми розвитку соціологічної теорії: наукова спадщина академіка Т.І. Заславської та її роль в соціологічному розумінні суспільства» (КНУШ, 22-23 травня 2014 р.); круглому столі «Феномен Майдану як індикатор та чинник суспільних змін в Україні» (КНУШ, 22 травня 2014 р.); міжнародному семінарі «After Borderland: Eastern Europe and the idea of the ‘Russian world’» (ЄГУ, Литва, 13-14 червня 2014 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені у 73 наукових публікаціях, з них 4 монографії (2 одноосібні), 7 статей у виданнях іноземних держав та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 19 статей в українських фахових виданнях, 43 публікації в інших наукових виданнях.

Структура дисертації. Мета і завдання дослідження визначили структуру роботи. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів (що містять 8 підрозділів і 29 пунктів), висновків та списку використаних джерел із 374 найменувань. Повний обсяг роботи – 429 сторінок, з них 393 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтована актуальність і практична значущість теми дослідження, проаналізований рівень її розробки у філософській літературі, розкриті мета й завдання, предмет, об’єкт і межі дослідження, його методологія, окреслена наукова новизна, представлена апробація результатів і структура дисертаційного дослідження.

У *першому розділі* «**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ**» визначено траєкторії руху ідеї ідеології в європейській інтелектуальній традиції й запропоновано авторський концепт ідеології як соціального феномену.

У підрозділі 1.1 «**Генеалогія ідеологічного дискурсу в європейському інтелектуальному ландшафті**» розглянуто ключові підходи до аналізу феномену ідеології й висвітлено наріжні ідеї, релевантні для даного дослідження. У *пункті 1.1.1 «Школа ідеологів (les idéologues) і зародження дискурсу ідеології (А. Дестют де Трасі)»* показано, що А. Дестют де Трасі пропонує «ідеологію» (*idéologie*) як нову науку про ідеї, що має стати загальною дисципліною про людину, на кшталт зоології як науки про тварин, оскільки саме здатність мислити й формувати ідеї вирізняє людину з тваринного світу, а отже, треба вивчати людину й людський світ (суспільство) через ідеї. Істотна недооцінка впливу ідей А. Дестют де Трасі на подальший розвиток соціальної науки пов’язана, по-перше, з ситуацією «відриву» ідей від автора (коли артикульовані ідеї закріплюються в інтелектуальному просторі й розвиваються наступниками, але не маркуються іменем автора), по-друге, вагою і

резонансом концепції ідеології К. Маркса, яка набула такого значення в науці та суспільстві, що нівелювала досягнення попередників. Разом із тим, сучасна ситуація «після кінця ідеології», що провокувала мислителів до пошуків альтернативних марксовій (чи принаймні синтезуючих інші ідеї) підходів до ідеології, стимулює інтерес і до теоретичних побудов А. Дестют де Трасі.

У пункті 1.1.2 «Критичне розуміння ідеології в працях К. Маркса та класичному марксизмі» доведено, що усталене розуміння ідеології як класово забарвленої хибної свідомості, яке маркується в соціогуманітарному дискурсі як марксистське, пов'язане радше з напрацюваннями Ф. Енгельса та послідовників К. Маркса, ніж з автентичними ідеями самого німецького мислителя. Парадигматичне для ідеологічного дискурсу значення ранніх творів К. Маркса полягає не в концептуалізації терміну, а у формуванні смислового поля, яке уможлиблює таку концептуалізацію. Ключовими вузлами цього поля є концепції уяви (*Vorstellung*), відчуження й розподілу праці, класу, а також ідея інверсії, перевертання в уяві. Окреслюється одна з головних рис ідей як ідеології – їхня уявність, а, отже, хибність, яка має не епістемологічний, а прагматичний характер: вона обумовлена відірваністю ідей від конкретно-історичної практики, а не їхньою невідповідністю істині науки (яка цілком може бути абстрактною, отже, у даному сенсі ідеологічною).

У пункті 1.1.3 «Амбівалентне витлумачення ідеології Л. Альтюсером: ІДА та конструювання соціального суб'єкта» акцентовано розрив між двома частинами теоретичних побудов Л. Альтюсера: реінтерпретацією співвідношення базису та надбудови в дусі неомарксизму та концепцією інтерпеляції і конструювання уявного суб'єкта в дусі структуралізму. Найбільш затребуваною ідеєю французького теоретика стало розрізнення репресивних та ідеологічних державних апаратів, де наголошується, що силові апарати необхідні для захоплення влади, а для її утримання більшу роль відіграє прихований ідеологічний вплив, насамперед, через систему освіти. Тут є вагомим розрізнення між панівною та альтернативними ідеологіями, що змагаються саме в межах ідеологічних державних апаратів як «поля класової боротьби» та можливих «партизанських дій». У психоаналітичних розвідках отримало подальший розвиток твердження про те, що ідеологія перетворює реального індивіда на уявного суб'єкта, приписуючи йому «соціальний мандат» певної соціальної ролі. Ключовими ознаками ідеології визнаються прихована дія – на тлі удаваної очевидності – й тотальність охоплення.

У пункті 1.1.4 «Постмарксистські концептуалізації ідеології: С. Жижек і повернення витісненого поняття» розглядається ренесанс поняття «ідеологія» за умов «постідеологічної доби», пов'язаний з напрацюваннями С. Жижека. Словенський мислитель наголошує, що сучасна доба є, навпаки, ідеологічною, як ніколи дотепер, і саме подібна над-актуалізація поняття може стати однією з головних причин «прогресивної відмови» від нього. Ідеологія – це *als ob* практичної дії: ідеологія не є химерною конструкцією, що приховує дійсність, навпаки – це опора нашої дійсності, це ілюзія, що структурує конкретні, реальні суспільні відносини й маскує нестерпну травматичну сутність Реального. При цьому ідеологія стирає власні сліди, маскує свою дію й унеможлиблює власну критику, адже справді ефективна ідеологія передбачає можливі аргументи проти себе й апіорі вписує їх у

власну структуру. С. Жижек доповнює дискурс-аналіз ідеології Е. Лакло і Ш. Муффа психоаналітичним підходом: саме логіка насолоди є ключем до розуміння ефективності ідеології. Ключовою особливістю ідеології проголошується її гетерогенний характер: вона завжди є іншорідним включенням до реальності, принципово відмінної від неї за своєю природою. При цьому вона водночас «вивершує» цю реальність, «закриває» її до стану цілісності, але й містить потенційне джерело її руйнування.

У пункті 1.1.5 «Соціально-епістемологічна теоретизація ідеології К. Мангайма: дихотомія «ідеологія – утопія» простежуються витоки некритичного підходу до ідеології як соціального феномену, що потім отримують розвиток у працях К. Гірца, П. Рікера та інших мислителів герменевтичного напрямку. Доводиться, що К. Мангайм першим здійснив потужну спробу системної реконструкції ідеологічного дискурсу, намагаючись вписати марксистську теорію в ширший контекст і певною мірою її «деполітизувати», виводячи з політичної в соціальну та епістемологічну площини (проект «соціології знання»). Стрижнева лінія мангаймівських побудов – доведення соціальної та історичної обумовленості мислення. При цьому смисловою антиномією істини, осягнутої історично, є не хиба, а понятійна пара «ідеологія – утопія», оскільки критерій відповідності реальності замінюється відповідністю актуальній дійсності, історичному буттю певного типу. Оскільки вчений відкидає екстемпоральні критерії й ігнорує топологічні, залишається тільки вектор часу як простір для референції істинності. Виокремлення особливого та всезагального застосування поняття «ідеологія» зрештою приводить дослідника до відомого «парадоксу Мангайма» – неможливості ідеологічних розвідок з нейтральної точки «поза будь-якою ідеологією».

У пункті 1.1.6 «Ідеологія як соціальний досвід свідомості» розглядається суб'єкт-центрований підхід до ідеологічної проблематики, представлений психологічними та феноменологічними розвідками. З. Фройд і В. Парето як найбільш знакові представники першого підходу вважали перебільшеною роль розуму і раціональності в індивідуальному та суспільному житті, стверджуючи, що індивідам одночасно властиві ірраціональна поведінка та прагнення до обґрунтування й логічного виправдання своїх вчинків. Особливо важливі у цьому контексті психологічні механізми раціоналізації та ідентифікації. Феноменологічна позиція для знаходження ідеологічного референта пропонує знайти вже сам соціум у суб'єктивності. Соціальний досвід є результатом формування «значущостей» свідомості. При цьому він зазнає агресії з боку інших видів досвіду, і в цьому сенсі ідеологія є деформацією досвіду свідомості в результаті змішування різних видів досвіду.

У підрозділі 1.2 «Топологія соціальної реальності, або соціально-філософський концепт ідеології» пропонується авторська модель ідеології, ґрунтована на ідеї суспільства як штучної, антропогенної (в авторській термінології, віртуальної) реальності та ідеології як її невід'ємної складової, що забезпечує сталість чинному соціальному ладові.

У пункті 1.2.1 «Соціальна реальність як наріжне поняття сучасної соціальної онтології» розглядаються теоретико-методологічні зрушення в сучасному соціальному знанні – від позитивістськи орієнтованої соціології до інтервенцій

рядопокладених дискурсів. При цьому поняття «соціальна реальність» постає термінологічною альтернативою поняттям «суспільство» та «соціальна система». Вирізняються дві інтелектуальні традиції, що можуть бути позначені як зсув від *ges* до *realitas*: дискретна, ґрунтована на есенціалізмі й центрована поняттям «річ», та континуальна, що репрезентує стратегію «вивертання речей назовні». Традиційна для класичної соціальної онтології опозиція «індивід – структура» сьогодні знімається різними версіями інтерсуб'єктивізму. Стверджується, що від конфігурації концепту соціальної реальності залежить порядок соціального дискурсу в цілому. Соціальна теорія проходить шлях від розуміння вторинності соціальної реальності (її надбудованості над фізичною) до наголошення її переважності (як життєсвіту, що передре будь-якому теоретичному досвідові).

У пункті 1.2.2 «*Антропогенне походження суспільства: віртуальне середовище людського буття*» пропонується базова метафора «віртуальної реальності» щодо суспільства як середовища людського буття. Доводиться, що людина є віртуальним креатором, а соціальність – це суто людський спосіб буття у світі, характерною ознакою якого виступає здатність конструювати штучні реальності, емануючи власну сутність (парафраз Богоподоби). Головна відмінність різних віртуальних реальностей з точки зору соціальності – коло епігонів, для яких конкретна віртуальна реальність є референтом реального. За своєю природою ця реальність є суб'єктивною, проте стосовно кожної окремої людини вона є об'єктивною, і міра її інтеріоризації є мірою входження в суспільство, мірою соціалізації суб'єкта. Сьогодні спостерігається лавиноподібне збільшення кількості різних віртуальних реальностей при різкому зменшенні кількості епігонів кожної з них («індивідуалізоване суспільство» З. Баумана, «сфери», що перетворилися на «піну» в концепції П. Слотердайка, руйнування метанаративів Ж.-Ф. Ліотара тощо).

У пункті 1.2.3 «*Ідеологія як інструмент подвійної реїфікації у структурі соціальної реальності*» доводиться, що ідеологія не передре соціальному світові (ідеологія як проект перетворення реальності) й не вторинна щодо нього (ідеологія як теорія, відображення), а постає його іманентною складовою – соціальним механізмом, що забезпечує відтворення соціальної реальності. Наголошено, що те, що вважається «реальним», насправді переживається як реальне, а онтологічно є неавтономним, людинотвірним – інтерсуб'єктивним творенням, що внаслідок об'єктивації набуло ознак «об'єктивності». Саме реїфікація підтримує наш «природний» світ, гарантує передбачуваність середовища і безперешкодну комунікацію. Ідеологія як механізм управління системами релевантності задає епохе: вона натуралізує соціокультурну «даність», створюючи «темні плями» безсумнівного, периферійного щодо релевантності, того, що не має постати в епіцентрі завдання для типізації. Ідеологія міститься у соціально зумовленому світоглядному апіорі, стрижнем якого є модель структури світу, щодо якої похідними, вторинними є життєві прагнення та цінності. Отже, ідеологія може бути витлумачена як механізм подвійної реїфікації: вона не лише апелює до соціальної реальності як «природного стану речей» (реїфікація), але й блокує спроби руйнування соціальної реальності, апелюючи до абсурдності й неможливості таких спроб як безплідної боротьби проти «природного стану речей» (реїфікація другого порядку), ангажуючи можливі інструменти деконструкції (мову, моделі взаємодії, соціальні типізації).

У пункті 1.2.4 «Аналітична модель ідеології: соціальна онтологія – феноменологія – праксеологія» пропонується трирівнева структура існування ідеології: як форми (соціальний механізм реїфікації, порожній позначник), як змісту (система взаємопов'язаних соціальних смислів), як процесу (використання значень з метою встановлення асиметричних владних відносин).

Наголошується, що ідеологія працює зі смислами: саме надання смислів соціалізує феномени та події для індивідів, уводить їх у символічний простір суспільства. Сфера «здорового глузду» як спільний знаменник припустимого розмаїття інтерпретацій є питомим середовищем існування ідеології: вона діє непомітно, приховуючись за «очевидностями», переводить культурне та соціальне у суспільне – через знеособлення та нормативування. Ідеологічне невіддільне від суспільного та як таке протистоїть екзистенціальному – особистому, безпосередньому, цілісному, символічно не опосередкованому переживанню життя. У межах даного підходу неідеологічним є все поза-суспільне, досвід, що не потребує мовного відображення та вписування в суспільно схвалені системи релевантностей. Це, насамперед, екзистенціальні переживання (невербалізовані й не клішовані відчуття/почуття) та тактильний досвід різного роду (рана як розрив символічної топології). Більш радикально – досвід одкровення як осягнення Божественного Реального (теологічний дискурс) або жахливого, травматичного Реального (психоаналітичний дискурс).

У другому розділі «**ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН МОДЕРНОЇ ЄВРОПИ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИТОКИ ТА ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ**» розглядається генеалогія ідеології як цілісного соціального феномену модерної Європи та його прояви в політичній, економічній і соціокультурній сферах. Доводиться, що ідеологія *per se* є продуктом модерну, зумовленим його загальним соціокультурним контекстом і цілковито вписаним у нього.

У підрозділі 2.1 «*Соціокультурні підстави ідеології модерну*» розглянуто ключові ідеологеми модернізаціонізму як цілісної світоглядної рамки, що задає спільні смисли розмаїттю модерним ідеологіям.

У пункті 2.1.1 «*Сучасність – наріжна ідеологема модерної європейської культури*» доведено, що сучасність постає конститутивною для новочасної європейської ментальності ідеологемою, що складається з ідей розриву та новації. «Сучасність» перетворюється із структурованої та синхронізованої форми подій історії в самостійний троп для осягнення сьогодення та ідеологічною конструкцією, яка задає єдність послідовності історичних парадигм або наративів. Зазначена ідеологема формується за доби Нового часу, фундуєчи ідеологію модерну як розриву з минулим, переривання традиції та перенесення смислових акцентів на актуальне теперішнє. Подібні світоглядні настанови стрімко збільшують розрив Європи з позаєвропейським світом. У даному контексті симптоматично, що стратегія експансії європейського типу культури у XIX ст. набуває назви «модернізація» із чітко вираженою інтенцією «осучаснення» «відсталих» культур і народів. У другій половині XX століття відбувається переформатування смислів усередині ідеологеми сучасності, коли розсинхронізуються різні системи темпоральності, і сучасність актуального теперішнього опиняється під питанням. Пізньомодерна культура позначається темпоральним досвідом нескінченного

теперішнього, що екстатично переживається, з одного боку, та опростороченням часу, його конденсацією завдяки технічним новаціям, з іншого.

У пункті 2.1.2 *«Історизація як ідеологічний прийом новітньої соціогуманітаристики»* розглядається історизм і прогресизм європейського мислення як секуляризована форма християнського провіденціалізму. Часто найбільш релевантним підходом до подання будь-якої інформації – і в науковому, і в буденному дискурсах – є її занурення в потік подій, історизація. Подібна ангажованість ідеєю історії, що постає в якості формоутворюючого початку, який задає логіку подання матеріалу й розгортання концептуальних побудов, перетворюється на універсальну методологічну стратегію й може бути витлумачена як ідеологічний прийом («миттєва історизація» як надання достовірності через історичну «глибину»). Особливу роль тут відіграє поєднання історичності та каузальності, коли «після» ототожнюється з «тому що». Так, історія як довільно вибудований наратив стала домінантною стратегією самопрезентації в буденному житті, а як наукова дисципліна – універсальним верифікатором для соціогуманітарного знання, як найбільш «достовірна» й фактуально насичена з-поміж humanities.

У пункті 2.1.3 *«Антропоцентричність новочасної науки: гуманізація та спроби її подолання»* розглядаються гуманізація та дегуманізація як паралельні траєкторії побудови секулярної системи знань й альтернативні стратегії модернізації в цілому. При цьому відзначено провідні тенденції на різних щаблях розвитку: від позитивізму як панівної парадигми у витоків новочасної науки до антропоцентричності знання у ХХ столітті та структуралістських версій її подолання.

У підрозділі 2.2 *«Емансипація політики й формування політичного спектру ідеологій»* досліджується гегемонія політичного у репрезентації ідеології на етапі становлення доби Модерну, висвітлюються наріжні політичні ідеології й ідеологеми.

Пункті 2.2.1 *«Модерний спектр політичних ідеологій у світлі ключових ідеологем»* присвячений розгляду основних політичних ідеологій крізь призму гасла Великої французької революції, а також модерної цінності оновлення, що разом сформували смислове ядро, довкола інтерпретації якого й розгорнулися ключові ідеологічні дискусії. Доведено, що лібералізм як історично перша ідеологія центрується цінністю свободи, осягнутої як свобода можливостей, себто потенційна свобода, гарантована скасуванням станових привілеїв та автономією окремого індивіда. Консерватизм, що виникає як ідеологічна альтернатива лібералізму, постає ретроінновацією, яка формується за принципом *«анти»* (насамперед, проти модернізації) у межах загальної стратегії *«ре-»* (ретрадиціоналізація). Згодом, коли прогрес стає складовою метаідеологічного консенсусу, на перший план виходить ідеологема братерства – так консерватизм трансформується в націоналізм. Соціалізм, що виникає як модерна ідеологія вже «в присутності» вищезазначених доктрин, поєднує модернізаційні та демодернізаційні імпульси, переосмислюючи основні цінності в новому ключі: свобода від експлуатації та нерівності; братерство як консолідація людей в ім'я всезагальної рівності – універсальне, а не локальне братерство. Втім, провідною цінністю проголошується рівність, що згодом приводить

до процедур зрівнялівки й анти-меритократичних наслідків. Ключовий акцент представленого аналізу модерних ідеологій складає методологічний хід, запропонований К. Мангаймом, – порівняння теоретичних доктрин і практичних програм їхньої імплементації (тобто «ідеології» та «утопії»), що засвідчила більшу ефективність соціалізму як альтер-его капіталізму, ніж державної ідеології, відмітну роль націоналізму в побудові національних держав, що, втім, на теоретичному рівні був дискредитований досвідом фашизму в ХХ столітті, та нині гегемонну ідеологію, позначену не надто влучним маркером «неолібералізм», що постає гібридом лібералізму й маркетизму. Запропоновано узагальнюючу класифікацію модерних ідеологій за критеріями наріжних цінностей, соціальної бази, темпоральної орієнтації та домінантної сфери суспільства.

Пункті 2.2.2 *«Права людини як ключова ліберальна ідеологема»* присвячений розглядові прав людини як наріжної ліберальної ідеологеми, що нині стала частиною поля широкого метакультурного консенсусу. Доводиться внутрішня гетерогенність даного дискурсу, в якому континентальна модель апелює до автономізації індивіда та розриву з минулим, а американська модель – до автономії спільнот на тлі збереження культурних засад. У тексті проблематизуються універсальні претензії даної ідеологеми, межі та перешкоди її культурної експансії у контексті глобалізаційних процесів. Тут пропонується розуміння «прав людини» як одного з ключових смислів, які фундують життєсвіт певної конфігурації, що постає інклюзивним проектом співжиття, відкритим для всіх бажаючих.

У підрозділі 2.3 *«Економічна ідеологія як стрижень капіталістичного суспільства»* розглядаються ідеологічні підвалини капіталізму та соціальні й антропологічні наслідки впровадження ринкової моделі.

У пункті 2.3.1 *«Маркетизм і становлення ринкового суспільства»* розглядається маркетизм як економічна ідеологія, що, на відміну від політичної царини, існує в однині, sui generis, більше того – поява альтернатив можлива лише як самозаперечення економічної ідеології, деструкція економічного детермінізму. Наголошено, що ринкове суспільство ґрунтується на ринкові як універсальній метасоціальній моделі, що підміняє наріжні модерні цінності ринковими субститутами. Особливий акцент ставиться на амбівалентній ідеологемі угоди: якщо «суспільна угода» постає громадянським актом, ціннісно-раціональною дією, телеологічно зорієнтованою на спільний добробут, то економічна угода є цілераціональною дією егоїстичного індивіда, керованого калькулятивним розумом. Омонімія «угод» відбиває конфлікт двох ціннісних систем: солідарної відповідальності індивідів («життя разом» як цінність) і позитивного життєвого балансу атомарного індивіда, який прагне максимізувати власну вигоду (персональна «успішність» як цінність). Доводиться, що при створенні ринкової ідеології економіка протиставлялася політиці, логіка торгівлі – логіці могутності, у найбільш радикальному вигляді, мир – війні. Теоретики ринкової економіки протиставляли свої ідеї волонтаризму влади й силовому розв'язанню конфліктів. Ринок як альтернативна політична модель передбачає обмін як гру з ненульовою сумою, у той час як «чиста» політика репрезентує гру з нульовою сумою, коли «переможець отримує все». Саме ідея економіки як засобу приборкання політики ґрунтує нещодавні спроби накладання економічних санкцій з боку США і Західної

Європи на Іран та Росію, дії РФ у відповідь – показова демонстрація переваги політичних інтересів держави (владної еліти) над економічними.

У пункті 2.3.2 *«Комерціалізація, комодифікація, консумеризм: розвиток ринкових відносин»* розглядається суспільство споживання як наслідок маркетингових тенденцій. Доводиться, що поява «одномірної людини», збіднення духовного життя та інші негативні наслідки консумеризму постають закономірними наслідками поширення «ринкової орієнтації» (Е. Фромм) та «балансового підходу до життя». Більше того, висвітлюється неправомірність сприйняття суспільства споживання як епіфеномену модерну, навпаки, воно постає закономірним наслідком модернізації другого – економічного, дегуманізаційного – штибу, що свідчить про гегемонію економічної ідеології та ринкового проекту модернізації. Особливої уваги приділено комерціалізації системи освіти, що суперечить настановам класика маркетингу А. Сміта та робить західні суспільства вразливими перед альтернативними ідеологіями.

У третьому розділі **«ПІЗНЬОМОДЕРНІ ІДЕОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ГЛОБАЛЬНИЙ МАРКЕТИЗМ ТА ЙОГО АЛЬТЕРНАТИВИ»** досліджуються основні тенденції сучасного суспільства крізь призму ідеологічної проблематики. Ключовими акцентами розгляду є глобалізація, мас-медіа та індивідуалізоване суспільство.

Підрозділ 3.1 *«Виродження політичного спектру: плаваючі позначники й гібридні ідеології»* присвячений гібридизації політичних ідеологій за поточних умов. Доведено, що усталені модерні маркери політичних партій перетворюються на порожні ярлики, що не відбивають ідеологічні ознаки. Окрему увагу приділено ідеологіям пізнього модерну (глобалізму, екологізму, гендерному й постколоніальному дискурсам, комунітаризму), висвітлено їх зв'язок з класичними модерними ідеологіями та цінностями. З урахуванням тенденцій постідеологічної доби запропоновано також перелік метаідеологічних позицій, що постають підвалинами сучасних життєсвітів.

У пункті 3.1.1 *«Ідеологічні трансформації XXI ст. у контексті глобалізаційних процесів»* розглядаються альтернативні концепції глобалізації та їхні ідеологічні ефекти. Доведено, що глобалізація репрезентує не стільки перемогу американського способу життя (національної ідеї), ліберальної доктрини тощо, скільки постає тріумфом капіталізму як (транс)формації, що поглинає й інституціоналізує альтернативи. Висвітлено новий масштаб соціальності за межами національних держав, що вимагає перегляду традиційних соціологічних підходів. Так, формуються глобалістика, номадологія й комунітаристика як галузі знань, релевантні зазначеним тенденціям. Варта уваги нова цілісність, яка (від)творюється завдяки новим технологіям, що «стискають», а часто й спростовують географічний простір, нівелюючи сприйняття відстані як межі, кордону, бар'єра безпосередньої взаємодії. При цьому відбувається стратифікація на метанаціональному рівні: виокремлюються країни/регіони – «еліти», «середній клас» і маргінали, а також ізгої, виключені із взаємодії. Відбувається нова символізація глобального соціального простору. Окремої уваги приділено транснаціональним інституціям економічного, політичного, суспільного штибу, а також наслідкам їхньої діяльності (зокрема, пенсійній реформі в Україні як реалізації вимог МВФ).

У пункті 3.1.2 «Політкоректні практики сучасного лібералізму: ідеологія постколоніальної доби» розглядається політкоректність як поширена ідеологічна практика сучасних західних суспільств. Наголошується, що квінтесенцією політкоректності є «вивернутий назовні» принцип природного відбору, реалізація якого призводить, з одного боку, до інверсної дискримінації, з іншого – до зміщення фокусу уваги з нерівності на мовні аспекти (евфемізація та контр-деструкція через блокування мовних засобів обговорення проблеми). Висвітлюються можливі негативні наслідки поширення практик політкоректності, що не можуть бути ототожені з практиками долання нерівності й несправедливості.

Підрозділ 3.2 «Сучасний панеконізм: виклики й альтернативи» присвячений дослідженню теоретичних та практичних альтернатив маркетизму.

У пункті 3.2.1 «Доброчинність як ідеологічно маркована соціальна практика» розглянуто правові, моральні, соціальні та ідеологічні засади практик доброчинності. При цьому висвітлено вписаність зазначених практик у загальну рамку ринкового суспільства.

У пункті 3.2.2 «Ідеологічні альтернативи маркетизму» наголошено, що питання розв'язання кризи сучасного глобального суспільства набуває вигляду питання про ідеологічні альтернативи маркетизму. Доведено, що нині це переважно теоретичне питання (у практичній сфері відсутні реальні альтернативи), фактично узурповане дискурсом «лівого» спрямування. Ідеться, насамперед, про розмаїті «рیمейки» ідей К. Маркса, що начебто зберігають евристичний потенціал для руйнування системи глобального капіталізму. На цьому тлі пропонувано ширший ракурс розгляду, де неочікуваним чином зустрічаються напрацювання марксистів, теологів, політичних теоретиків і антропологів. Ця площина фіксується доволі розмитим позначником «комунітаризм», смислової наповненості їй додають концепти «асоціанізм», «буття-разом», «економіка автономії», «економіка дару», а також протиставлення commerce vs. sociation.

Підрозділ 3.3 «Соціокультурна експансія ідеологічного» присвячений розгляду репрезентацій ідеології в соціокультурній царині, що в практичному аспекті центрується аналізом засобів масової інформації, в теоретичній – дискурс-аналізом як новітньою інтелектуальною традицією дослідження даного проблемного поля.

У пункті 3.3.1 «Цинізм як ідеологічний стрижень індивідуалізованого суспільства» досліджено антропологічні ефекти сучасних соціальних трансформацій. Доводиться, що цинізм постає ідеологічним стрижнем, на який накручуються слабо структуровані феномени і процеси «плинної сучасності». Емансипація як провідна модерна тенденція обернулася послідовною автономізацією політики (Н. Мак'явеллі), економіки (А. Сміт, К. Маркс), суспільного життя (О. Конт, Е. Дюркгайм), індивідів від суспільства і один від одного (З. Бауман), що, зрештою, призвело до фрагментації соціуму, в якому свобода обернулася байдужістю і вседозволеністю. Це створює певну світоглядну моду на нігілізм, моральний релятивізм, цинізм. Істотний розрив між належним і наявним оголив неможливість органічного сплетіння високих життєвих ідеалів та соціальної кон'юнктури. Люди перетворилися на «подвійних агентів» (П. Слотердаjk): вони засвоїли в процесі соціалізації етичні норми та ідеали, але в

повсякденному житті керуються прагматичними міркуваннями. Конфлікт нормативних і прагматичних прескрипцій призводить до невротичного розриву всередині сучасної особистості, яка опиняється перед трагічним вибором між соціальною успішністю і почуттям провини. Цинізм як життєва стратегія здатний нівелювати травматизм даного вибору. Сутністю цинічної стратегії є позиція «освіченого спостерігача», який знімає з себе соціальну відповідальність, що може бути витлумачене як соціальний ескапізм. Місце захопленого, пасіонарного модерного суб'єкта посів анемічний суб'єкт постсучасності, що втратив здатність бажати і відчувати. Цинізм – його життєва стратегія, покликана маскувати відсутність будь-якої стратегії.

У пункті 3.3.2 «*Комунітаризм як сучасна ідеологічна альтернатива*» розглядається комунітаризм як потенційно найбільш життєздатна альтер-ідеологія сучасності, здатна перезаснувати соціальну реальність на інакших, не-ринкових засадах. Поняття «спільноти» сьогодні виявилось надзвичайно затребуваним в різних дискурсах, що супроводжується імплікуванням йому істотно відмінних смислів. Найбільш евристичними видаються спроби соціальних теоретиків побачити у спільноті модель альтернативної соціальної структури, яка протистоїть модерній монолітності ієрархічно вибудованих великих соціальних агрегатів. У такій інтерпретації «спільнота» позначає гнучку асоціацію індивідів, адекватну стану «інформаційної цивілізації» і «плинної сучасності» – мінімум соціальності в сучасних умовах, що дає відчуття соціальної вкоріненості без «соціальних пут». У той же час, такий підхід повинен бути доповнений «поглядом ззовні», який інтерпретує спільноту як «су-місність», осмислену як топос спів-буття, розлам суспільної структури тотальної репрезентації, що повертає людині повноту буття. Це виклик одночасно і егоїстичному індивіду – сучасному Нарцисові, і Суспільству як тоталітарному проекту стирання особистості, її розчинення в суспільному бутті.

У четвертому розділі **«ПОСТРАДЯНСЬКІ ІДЕОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ»** досліджується соціальний простір пострадянської України, спроби його символічного «зшивання» через інтегративну національну ідею та суспільно-політичні виклики, зумовлені ідеологічними стратегіями фрагментації.

У підрозділі 4.1 «*Україна як Порубіжжя: ідеологічні теорії та практики*» досліджується евристичність метафори Порубіжжя щодо пострадянської України. Доводиться, що даний підхід постає теоретичною альтернативою світ-системній парадигмі, схильній витлумачувати регіон як периферійний, такий, що потребує модернізації, має сателітний характер, входячи в силові поля вагоміших геополітичних акторів. Висвітлюються можливі інтерпретації Порубіжжя поза пейоративними контекстами – не як локусу «між», сірої «буферної зони», а як «особливого місця», топосу, потенційної точки біфуркації, здатної «зламати» існуючу геополітичну структуру, зміщуючи центри тяжіння. Пропонується аналіз ідеологічного дискурсу в сучасній Україні – у порівняльній перспективі з білоруськими реаліями та в ширшому контексті трансформацій освітньої і наукової сфери в цілому. Ідеологічний аналіз показав істотну гомологію історичних ритмів зазначених країн. Після розпаду СРСР відбулася ментальна деідеологізація (що супроводжувалася аномією і світоглядною дезорієнтацією) – на тлі нормативного

закріплення ліберальних ідеологем в текстах Конституцій (багато з яких не «працювали»). Адаптація до ринкової економіки супроводжується акцептацією ідеологеми успішності та грошей як універсального критерію останньої («ринкова орієнтація», за Е. Фроммом), а також повсякденних практик комодифікації. Паралельно відбувається національне відродження, багато в чому, зусиллями пасіонаріїв, які ініціювали дані імпульси ще в радянський час (дисиденти, діаспора). Друга половина 90-х років позначається новою тенденцією – ретрадиціоналізації, яка, в контексті збереження ринкових відносин, постає гібридною формою ресоветизації та неофеодалізації. У цілому, білоруська академія є більш гомогенною і монолітною, а українська представлена слабо скоординованими регіональними центрами. Це притаманне й символічним просторам країн в цілому: ідеологічна стратегія уніфікації в Білорусі протистоїть стратегіям фрагментації в Україні, де більш «політично капіталізованою» є гра на відмінностях. У цілому, Україна позначена більшою спрямованістю в євроатлантичний соціокультурний простір, що відбивається в більшій лібералізації освітньої та наукової сфери, а також їхній декларованій ідеологічній нейтральності. Це призводить до поширення тенденцій постіндустріального типу, коли ідеологія «перетікає» зі сфери освіти в сферу мас-медіа, яка є принципово множинною, мозаїчною і фрагментаризованою. Як наслідок, маємо «індустрію свідомості» (А. Гоулднер), деелітизацію виробників ідеологічного продукту, деієрархізацію (мережевість) ідеологічної структури – на тлі модерних тенденцій актуалізації освіти як ідеологічного апарату держави (А. Грамші) в Білорусі.

Підрозділ 4.2 *«Пострадянські ідеологічні розвідки»* присвячений розгляду теоретизацій ідеології в пострадянському інтелектуальному просторі. Доводиться, що з одного боку, існує смислова прив'язка ідеології до радянського минулого, що накладає негласне табу на артикуляцію даного концепту в сучасному контексті, з іншого – відбувається рецепція ідей західної соціогуманітаристики, частина яких представлена ідеологічною тематикою. Це формує амбівалентність ідеологічних теорій і практик, котрі демонструють чутливість до політичної кон'юнктури. Більше того – ідеологічна проблематика на пострадянському просторі постає лакмусовим папірцем для геополітичних стратегій, що відбиває вектори цивілізаційного вибору конкретних країн і регіонів. Наявні підходи умовно розділено на «академічний мейнстрим» і «маргінальні» щодо нього дослідження. Теоретичне ядро концепцій «мейнстріму» становить акцентування конструктивного потенціалу ідеології як чинника консолідації суспільства і необхідності вироблення державної ідеології (етатизація ідеології). Констатується, що в Україні відсутній «канон» державної ідеології, що призводить до більшої довільності у формулюванні її змістовного наповнення. Збігаються джерельні бази «мейнстримних» досліджень – найбільшого поширення набули три історико-філософські сюжети: 1) концептуалізація ідеології в контексті соціології знання К. Мангайма, що, ймовірно, найбільш вдало вписується в апологетичний дискурс; 2) теоретичний сюжет деідеологізації – реідеологізації, пов'язаний з іменами Д. Белла і його послідовників, що постає доказом невичерпної актуальності концепту; 3) посилення на вітчизняних дослідників, які є визнаними експертами в даній сфері. Ідеї сучасних західних мислителів представлені в роботах, маргінальних щодо зазначеного «мейнстріму»: це переважно критичний дискурс-

аналіз, орієнтований на виявлення ідеологічних меседжів в публічних наративах. Напрацювання сучасних «лівих» теоретиків, які критикують ідеологію буржуазного суспільства глобального капіталу, не актуалізовані в академічному просторі Порубіжжя, ймовірно, як невідповідні економічним і політичним реаліям регіону.

Підрозділ 4.3 **«Мовна ситуація в Україні: інформаційна війна та влада дефініцій»** присвячено розгляду мовної ситуації в Україні в контексті поточних інформаційних воєн. Поширеною є точка зору, що Україна в мовному аспекті є розколотою на дві частини – україномовне та російськомовне населення, причому це природна даність, що повсякчас проблематизує цілісність держави, її єдність. Неявне припущення, що ґрунтує дану тезу, представлене у формулі «Одна держава – одна мова», себто титульний етнос, який спирається у своїй етнічній ідентифікації на мовну/культурну єдність, перетворюється на націю й утворює національну державу. Перевертання наведеної формули містить чіткий заклик до сепаратизму в умовах неоднорідної мовної ситуації. Варто зауважити, що подібна аргументація не відповідає ані історичним сюжетам, ані реаліям сучасності. Де-факто у будь-якій країні світу населення не є лінгвістично однорідним, проте «мовна ситуація» артикулюється й переживається по-різному. В сучасній Україні мовне питання є переважно питанням політичним та ідеологічним, до якого в силу постколоніального статусу країни народ демонструє гіперчутливість. Побутовий білінгвізм є звичною реалією нашого життя. Разом із тим, у контексті повсякдення це не сприймається як проблема. Локусом найбільшої мовної гостроти постає середня освіта. Дійсно, мовна ситуація в Україні є специфічною навіть на тлі світових процесів глобалізації, але вона сприймається людьми як больова в результаті цілеспрямованих дій політичних сил. Саме мова є вагомим важелем політичної гри: недарма «мовна карта» розігравалася на кожних президентських перегонах пострадянської України. Крім того, мова стає засобом прояву громадянської позиції – демонстрації патріотизму та дистанціювання від «советської нації». Особливої дослідницької уваги в означеному контексті заслуговує російськомовний український патріотизм і громадянська активність «новонавернених» – неоукраїномовних (російськомовних у минулому) українців. Ретельного наукового пропрацювання вимагає також можливість позитивної дискримінації української мови як засобу відновлення до-русифікаційного статус-кво.

Підрозділ 4.4 **«Євромайдан як гетеротопія, або топологічне дослідження пострадянської України»** репрезентує топологічну концептуалізацію останніх суспільно-політичних подій. Доводиться, що до недавнього часу Україна представляла собою «дистопію» – місце, в якому «будь-який імпульс розвитку загасає раніше, ніж він встигає запустити механізм незворотних змін» (М. Мінаков). Розчарування найбільш активної частини українського соціуму після Помаранчевої революції згорнуло політичну сферу в «консервативну ситуацію» – простір уявного ідеологічного розмаїття, де однополярність ідеологічного поля компенсувалася політичним антагонізмом не між ідеологічними супротивниками, а між територіями. У пострадянській Україні більш ефективними, легше капіталізованими завжди були «ігри на відмінностях», ідеологічні стратегії фрагментації (термін Дж. Б. Томпсона),

що працюють на розколювання символічного простору. Бінарна логіка «або – або» (Західна Україна vs. Південно-Східна, українська мова vs. російська тощо) у сфері політичної дії гальмує спроби «зшити», об'єднати країну через певну «національну ідею», дискредитовану як привид націоналізму. На сьогодні відсутня «ліцензійна версія» соціальності в Україні, яка задавала б цілісність її символічного простору. І в даному контексті Євромайдан може бути інтерпретований і як практична реабілітація ідеології, і як суспільний запит на неї. Масові заворушення, які спочатку мали антиурядовий характер, постаючи протестом проти корупції та криміналізації влади, обернулися формуванням української політичної нації та громадської солідарності нового типу. Відмітною рисою Майдану-2013, яка суттєво відрізняє його від Майдану-2004, є орієнтація на ідеї і цінності, а не на персоналії (М. Попович). Відзначається важливість зміни не осіб та персон на окремих посадах, а перегляд суспільної угоди в цілому. Револьюційність подій полягає, насамперед, у зміні принципів спільного життя: заміні «*homo homini lupus est*» на солідарність і взаємну підтримку, а також подоланні самозамкненості владних структур, виробленні механізмів контр-демократії (П. Розанваллон) – принципів делегування влади і важелів контролю над діями представників. Висвітлюється співіснування двох різних типів політичної культури – патріархального, орієнтованого на особистість керівника (домінантний тип в країні до 2013 року), і активістського, який передбачає розуміння правителя не як самодержця, чия воля закон, а як службовця, найнятого народом на вищу посаду і підзвітного йому. Важливо підкреслити, що «вождизм», властивий пострадянським людям, є способом втечі від відповідальності, рекурсією маніпуляції – коли слабкість і політична незрілість стають і наслідком, і витокманіпуляції. Протистоїть цьому активна громадянська позиція людини, готової брати на себе відповідальність, в тому числі і за країну. Значуща межа тут пролягає не між Заходом і Сходом України, не між Європейським і Митним Союзом, як це часто представляється в публічному дискурсі. Соціальний ефект Євромайдана як Події – у зламі між обивателем і громадянином як пострадянськими соціальними типами. І в цьому сенсі термін «психологічний натовп» характеризує не Майдан (тут більш доречний термін «спільнота», «ком'юніті»), а аудиторію ЗМІ, яка ірраціонально розгойдується в потрібному напрямі.

Варто зауважити, що нехтування (а часто й стимулювання) подібною риторикою з боку владних інституцій, а також її лобювання зовнішніми щодо країни агентами створили пряму загрозу національній безпеці України. Поточні дії з боку Росії можуть бути описані в практичній площині через концепт «гібридної війни», у символічній – як «інформаційна війна», або як «консцієнтальна війна» – «спрямована на враження свідомості народонаселення противника», активною теоретизацією якої останніми роками займалися російські дослідники (Ю. Громико, В. Потехін). У такій ситуації мови виявляють себе в якості зброї, яка утворює соціальну реальність і реїфікує її. Як слушно зазначає П. Бурд'ю, «слова, назви, які конструюють соціальну реальність тією ж мірою, якою вони її виражають, є виключними ставками в політичній боротьбі, у боротьбі за нав'язування легітимного принципу бачення і поділу, за легітимне здійснення ефекту теорії». Вдалою видається і метафора С. Оффенбарта щодо «політики понятійної окупації»,

коли влада через дефініції «чеканить суспільство», формує певну картину реальності, використовуючи мову як форму влади.

Сьогоднішні дискурсивні атаки з боку Росії містять три ключові сюжети: «відсутня країна» ('no-Ukraine') – із варіаціями «державна, що не відбулася» ('failed state'); Київ як російське місто (споконвічна «матір міст руських»); російська мова як маркер культурної / політичної ідентичності. Українці при цьому тлумачаться як недо-росіяни. Особлива роль в інформаційній війні належить ЗМІ. Так, під час Євромайдану медіа виступили і засобом мобілізації, і засобом поляризації протесту. Ситуація яскраво продемонструвала спектр больових точок в інформаційній політиці України: майже повна відсутність ідеологічних стратегій формування українського патріотизму; відсутність ефективних контр-пропагандистських заходів (що випрацьовуються із запізненням); ігнорування російськомовного сегменту українців при створенні освітнього та медіаконтенту. Водночас відбувається формування політичної нації «знизу» – через горизонтальні мережі солідарних спільнот. Особливе символічне значення має образ «Небесної сотні», який, по-перше, репрезентує суб'єкта національної дії (на протигагу страждальній об'єктності українського народу під час Голодомору або фемінному образу згвалтованої наймички Катерини в Т. Шевченка), по-друге, є сучасним і зорієнтованим у майбутнє – «на побудову Європейської України» (на протигагу ретроспекції альтернативних національних ідеологем), і по-третє, є надрегіональним і надетнічним, апелюючи до травматичного досвіду усієї України (принаймні тих, хто готовий себе з Україною ідентифікувати).

ВИСНОВКИ

У *висновках* викладено найважливіші наукові й теоретичні результати дослідження, яке підтвердило низку теоретичних гіпотез, дало змогу досягти загальної мети й розв'язати поставлені завдання, засвідчило доцільність вибору понятійного апарата й ефективність застосування запропонованої в дисертації методологічної програми. Основні результати виконаної роботи можна подати у вигляді таких теоретичних положень:

1. Запропоновано трирівневу аналітичну модель ідеології: 1) ідеологія «*як вона є*» – засадничий рівень існування ідеології, іманентний соціальній реальності, механізм подвійної реїфікації, що забезпечує відтворення наявного ладу (дисциплінарно йому відповідає *соціальна онтологія* (метафізика)); 2) ідеологія «*як вона явлена*» – конкретні репрезентації ідеології в культурному просторі, складна структура взаємопов'язаних смислів-символів (дисциплінарно цей рівень має бути досягнутий за допомогою *семіотики* та *культурної антропології*); 3) ідеологія «*як вона застосовується*» – це соціально-політичний вимір ідеологічної дії, що може витлумачуватися подвійно: а) ідеологія як інструмент політичної дії – у межах рамки *влади/панування*; б) ідеологія як інструмент соціальної дії – через дихотомію *інтеграції/деінтеграції*, а також через процес *соціалізації*. На останньому рівні найбільш ефективно працюють *політологічний* і *соціологічний* аналіз, що репрезентують *критику ідеології* та *апологию ідеології* (оціночне поняття «ідеології» можливе лише на цьому рівні).

2. Доведено, що ідеологія є продуктом модерної доби, світоглядним субститутом релігії в секуляризованому суспільстві. Руйнування авторитету церкви та істотне

зміщення смислових акцентів у релігійній доктрині з *трансцендентного на поцейбічне* десакралізували картину світу. Антидогматичний пафос Реформації поставив під питання усталені уявлення про світ і, у кінцевому підсумку, призвів до появи *множинних* версій світоустрою, кожна з яких набула *потенційної легітимності*. Ідеться не про заміну одних уявлень іншими (що періодично спостерігається в історії людства), а про постановку *відкритого питання в широкому соціальному контексті*. Проголошення культу розуму й науки, спроектоване на площину світогляду, призводить до зміни «правил гри»: свої погляди необхідно доводити, спираючись на раціональні (в ідеалі, природничонаукові) аргументи. Затвердження Нового часу передбачало заперечення досягнень попередників не лише в соціальній, політичній чи економічній, але й у світоглядній царині. *Сумнів і підозра як радикальні метафізичні настанови* замінили віру та догму. Автономізація політичної сфери, її вихід з-під церковно-традиціоналістського протекторату, *інструменталізує ідеологію*, перетворює світоглядні смисли на політичний інструмент.

3. Отже, ідеологія *per se* розглядається як модерний феномен, результат і квінтесенція модерних процесів, а також засіб подальшої модернізації. У такому розумінні *ідеологія є цивілізаційним, а не суто політичним явищем*. Модернізаціонізм як ідеологічна конструкція передує своїм політичним репрезентаціям у вигляді лібералізму, консерватизму, соціалізму та їхніх деривативів, слугуючи їхньою світоглядною засадою. Розвиток і конкретизація модернізаційних імпульсів у європейській культурі позбавляє сенсу розгляд модерної ідеології як цілісного феномену – хіба що на початку Нового часу. Разом із тим, можна виділити основні смислові вузли, що складають дане ідеологічне поле: *історизм і прогресизм* (віра у лінійний рух історії, мета якої – розвиток людства), *раціоналізм і сцієнтизм* (розумні засади людського суспільства, наука як рушій прогресу), *секуляризація* (не лише нівелювання ролі релігії у суспільному житті, але й світоглядний зсув із трансцендентного на поцейбічне, із вічного на історичне, соціальне), *емансипація* (свобода як цінність, перманентний рух до звільнення).

4. Руйнування середньовічного суспільства призвело до автономії різних суспільних сфер, послідовної *емансипації політики та економіки*, які перестали витлумачуватися як функції самочинної влади, сфери діяльності, підпорядковані зовнішнім щодо них правилам і регулятивам. Відкидання претензій легітимованої релігією спадкової влади було здійснено двома альтернативними шляхами, істотна розбіжність яких і призвела до суперечливих наслідків модернізації, – *антропологізацією* (ствердження самодостатності людини) та *натуралізацією суспільства* і його окремих царин (світ як соціалізований космос). Таким чином, центричній будові світу було протиставлено дві альтернативні ідеї: з одного боку, *людиномірного життєсвіту* (поліархічної мережевої структури, що повсякчас перевизначається конвенцією автономних акторів), з іншого – *самодостатніх децентрованих просторів, що управляються начебто об'єктивними законами і закономірностями*. Саме останній підхід домінував за доби класичного модерну, у той час як перший вийшов на авансцену у ХХ столітті, у контексті модерної кризи. *Замінниками волі централізованої влади в політичній царині виступила ідеологема суспільної угоди та консенсусу, в економічній – ідея ринку, в суспільній – розмаїті*

моделі суспільства як цілісності (особливо виразно ідея нецентрованої саморегуляції проглядається в синергетиці).

5. Доводиться обмеженість ототожнення ідеології з її політичними репрезентаціями («класичний» підхід) та медіаконтентом (школа дискурс-аналізу). На противагу цьому, пропонується комплексний аналіз модусів ідеології в соціальній, культурній, політичній та економічній сферах. Особливий наголос зроблено на основних ідеологемах модерного суспільства: «сучасність», «історія», «індивідуальність», «автономія». Пізньомодерні трансформації позначилися затвердженням цинізму як ідеологічного стрижня індивідуалізованого суспільства «плинної сучасності».

6. За сучасних умов ідеологію варто відшукувати там, де вона не артикульована, під шарами очевидних ідеологем. Наголошується, що найбільш дієвою (та найменш рефлексованою) ідеологією сьогодення є *маркетизм*, або ринковий фундаменталізм, що ґрунтується на ідеї ринка як універсальної метасоціальної моделі. Під економічною ідеологією розуміється неексплікована система смислів, що передбачає автономію економічної сфери та її домінування щодо інших суспільних сфер, поширення економічних моделей взаємодії на неекономічні відносини. При цьому варто розрізнити економічну ідеологію та ринкову ідеологію, які де-факто збігаються у своєму історичному втіленні, проте доктринально є відмінними.

7. Ринкова ідеологія як доктрина складається з наступних ключових ідеологем: 1) *ринок* як прозорий простір взаємодії автономних індивідів, що саморегулюється в силу дії об'єктивних економічних закономірностей; 2) *homo oeconomicus* – автономний індивід, схильний до максимізації прибутків і мінімізації витрат, який керується власними економічними інтересами, при цьому демонструє цілераціональну поведінку; 3) *конкуренція* як універсальний механізм врівноваження різноспрямованих інтересів; 4) *приватна власність* як передумова ринкового суспільства і ринкових відносин. Реалізація ринкової ідеології на практиці призвела до істотних соціальних зрушень, серед яких найбільш важливими видаються наступні: 1) *прагматизм* – орієнтація на практику як універсальний критерій; 2) *речизм*, коли стосунки між людьми набувають вигляду стосунків між речами; 3) *підміна цінностей цінами*, коли мінова вартість будь-якого об'єкту стає виразником його цінності.

Таким чином, економічна / ринкова ідеологія ґрунтується на низці *онтологічних, антропологічних та соціальних припущень*, які натуралізуються та складають ідеологічні засади конструйованої соціальної реальності: 1) онтологічне припущення – матеріалізм («істи хочеться завжди»); 2) антропологічне припущення – людина як раціональний егоїстичний автономний індивід (*homo oeconomicus*); 3) соціальне припущення – суспільство як ринок, на якому все має ціну та всі перебувають між собою у конкурентних відносинах, при цьому гарантією суспільної рівноваги є природна гармонія інтересів як об'єктивна закономірність.

8. У пізньомодерну добу лібералізм трансформувався у глобалізм, при цьому відбувається істотне зміщення від політики до економіки. *Глобалізм* – це більшою мірою маркетизм, ринковий фундаменталізм, ніж неолібералізм. Ринок перетворюється на універсальну модель людських відносин. Під гаслом «гроші вирішують всі проблеми»

відбувається внутрішнє заперечення модерних цінностей прогресу, розуму, просвіти, вільної індивідуальності. У контексті комерціалізації і комодифікації відбуваються ірраціоналізація, масовизація, деінтелектуалізація широких верств населення. Проте зберігаються техніцизм і абстрактна свобода ринкової поведінки. Глобалізм як ринковий фундаменталізм становить загрозу людській цивілізації як потужний чинник дегуманізації людства, і саме він має стати об'єктом ідеологічної критики.

9. Критика гегемонної економічної ідеології будується довкола вимоги обмеження ринкової логіки: це не стільки заперечення ринкових відносин *per se*, скільки їхня інструменталізація, зведення до сфери господарювання. При цьому активно залучаються ідеї мережевого суспільства, створення вільних асоціацій індивідів, які зберігають автономію останніх, не претендуючи на гегемонію суспільного над одиничним. Відкидається значуща роль держави як регулятора – аж до мети демонтажу Capital-Nation-State у концепції К. Каратані. *Дар як онтологічна антитеза наживі* реактуалізує теологічні розвідки та пропонує нову утопію з потужним економічним акцентом. Нові утопії ХХІ століття пропонують економічні відносини будувати за принципом моральних, міжособистісних. Так неочікуваним чином зустрічаються напрацювання марксистів, теологів, політичних теоретиків і антропологів. Ця площина фіксується доволі розмитим позначником **«комунітаризм»**, смислової наповненості їй додають *концепти «асоціанізм», «буття-разом», «економіка автономії», «економіка дару», а також протиставлення commerce vs. sociation.*

10. Події в Україні кінця 2013 – початку 2014 року, що отримали назву Євромайдан або Революція Гідності, концептуалізовано як гетеротопію, спрямовану проти попередньої дистопії. Основними ознаками Євромайдану визнано деперсоналізованість (антивождизм), мережевість, солідарність відповідальних індивідів (комунітаризм), реабілітацію ідей та ідеологій як дороговказів суспільного руху, активістський тип політичної культури, ціннісну раціональність (антимаркетизм). Послугуючись розумінням свободи як права громадян ставити під сумнів чинний суспільний лад, Євромайдан постав втіленням конструктивного насилля, спрямованого на перегляд суспільної угоди й заснування нового суспільного ладу. Доведено, що чинне протистояння з Російською федерацією містить істотний компонент інформаційної війни, яка з боку агресора визначається політикою «понятійної окупації».

11. Потенційно найбільш потужною альтер-ідеологією сьогодні видається *комунітаризм (асоціанізм)*. Якщо визнати, що чинний лад є закономірним результатом проекту Модерна, а не його епіфеноменом, тоді варто гранично гостро ставити питання щодо його підстав. Комунітаризм постає претензією перезаснування соціальності на нових засадах. Постаючи розламом соціальної топології, він є утопією. Можна виокремити дві версії комунітаризму: 1) ретроспективний, що пропонує повернення в доінституціональний етап розвитку людства через самодостатні комуні як одиниці соціального (подібний проект не може стати масовим або життєздатним в силу свого анахронізму); 2) перспективний, що спирається на альтернативні моделі соціальної будови – горизонтальні мережеві структури самоорганізованих індивідів. Другий варіант видається значно продуктивнішим, але містить ризик бути асимільованим, поглинутим сучасним світовим капіталізмом, подібно до інших альтернатив.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ Монографії

1. Корабльова В.М. Соціальні смисли ідеології: Монографія / В. М. Корабльова. – К.: Вадекс, 2014. – 350 с.
2. Корабльова В.М. Покоління в полі культури: множинність репрезентацій / В. М. Корабльова. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 180 с.
3. Корабльова В.М. Наука та ідеологія: контрверзи і дифузії / В. М. Корабльова // Наука і цінності людського буття / [Альчук М.П., Бойченко М.І., Вишинський С.Д. та ін.] ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 550 с. – С. 92-100.
4. Корабльова В.М. Молодь у контексті міжпоколінневої взаємодії / В. М. Корабльова // Молодь і туризм в культурі України: аксіологічний аспект соціалізації: Монографія / Відпов. ред. О. В. Федотова. – Харків: Видавництво «НМТМ», 2013. – 292 с. – С. 10-77.

Наукові статті в іноземних фахових виданнях та українських фахових виданнях, що входять у міжнародні наукометричні бази

1. Корабльова В. М. Історизація як ідеологічний прийом європейської соціогуманітаристики/ В. М. Корабльова // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – Випуск 14. – 248 с. – С. 158-164.
2. Кораблёва В. Н. Цинизм как идеологический стержень индивидуализированного общества // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал научных публикаций. – № 07 (54) июль 2013. – Ч.1. – М.: Институт стратегических исследований, 2013. – 284 с. – С. 260-263.
3. Кораблёва В. Н. Анти-Спарта, или Политкорректность как практическая идеология современного либерализма // Философия и социальные науки : Научный журнал. – 2013. – № 2.– Минск: БГУ, 2013. – С. 50-55.
4. Кораблёва В. Н. Социально-философский концепт идеологии: методологический ракурс // Научные труды Республиканского института высшей школы. Философско-гуманитарные науки : Сборник научных статей. – Выпуск 12. – Минск: РИВШ, 2013. – 400 с. – С. 203-209.
5. Кораблёва В. Н. Идеология как социальный опыт сознания // Техногенная эра в судьбе человека, общества, мира: сборник научных трудов. – Ульяновск: УлГТУ, 2013. – 201 с. – С. 125-132.
6. Корабльова В. М. Філософія права в Україні: ідеологічні підстави / В. М. Корабльова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х.: Право, 2013. – № 4 (18). – 280 с. – С. 40-47.
7. Кораблёва В. Н. Виртуальность сообществ: методологический сдвиг современной социальной теории // Топос. – Вильнюс: ЕГУ, 2013. – № 2. – С. 42-57.

Наукові статті у фахових виданнях України

8. Кораблёва В. Н. Идея поколений в супраморализме Н.Ф. Фёдорова: современный контекст // Вчені записки Таврійського національного університету ім.

В.І. Вернадського. Серія „Філософія”. – Сімферополь: ТНУ, 2006. – Том 19 (58). – № 1. – С. 46-48.

9. Korabljova V. M. Reactualisation of the Christian Model of Family in the Globalization Context / V. M. Korabljova // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: теорія культури і філософія науки. Тематичний випуск „Шляхи релігії в ХХ-ХХІ століттях”. – № 714/2006. – С. 250-257.

10. Корабльова В. М. Віртуальна реальність і покоління: феноменологія взаємоімплікацій / В. М. Корабльова // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – № 1-2/2006. – Донецьк, 2006. – С. 141-146.

11. Корабльова В. М. Світоглядні витоки конструювання віртуальних реальностей / В. М. Корабльова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: теорія культури і філософія науки. – № 791. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 89-94.

12. Корабльова В. М. Людина як віртуальний конструктор / В. М. Корабльова // Філософська думка. – 2007. – № 6. – К., 2007. – С. 25-33.

13. Корабльова В. М. Віртуальна реальність як простір симулякрів у поліонтологічному світі постсучасності / В. М. Корабльова // Практична філософія. – 2008. – № 1. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2008. – С. 114-120.

14. Корабльова В. М. Сновидіння як метафора віртуальної реальності / В. М. Корабльова // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Х.: ХАІ, 2008. – № 1. – 139 с. – С. 49-54.

15. Корабльова В. М. Капіталістичне й соціалістичне суспільства як простори симулякрів: компаративний аналіз/ В. М. Корабльова // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. — Х.: ХАІ, 2011. — № 4. — 129 с. — С. 59-65.

16. Корабльова В. М. Тематизації ідеології в постмодерністичних концепціях / В. М. Корабльова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. –К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 59 (№ 4). – 850 с. – С. 331-336.

17. Корабльова В. М. Сучасність як наріжна ідеологема європейської культури / В. М. Корабльова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – К.: КНУ імені Т. Шевченка, 2011. – № 20. – 89 с. – С. 51-56.

18. Корабльова В. М. Трансформації тілесного ландшафту: тіло-аватар, тіло-інтерфейс і шизосуб'єкт/ В. М. Корабльова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – № 1012'2012. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Випуск 46. – С. 173-179.

19. Корабльова В. М. Сучасна війна: віртуальна гра чи травма реального? / В. М. Корабльова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗДІА, 2012. – № 51. – 290 с. – С. 150-157.

20. Корабльова В. М. Медіаконструювання соціальної реальності: ідеологічний ракурс / В. М. Корабльова // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. — Х.: ХАІ, 2012. – № 4. – 138 с. – С. 54-62.

21. Корабльова В. М. Ідеологічний простір кіно / В. М. Корабльова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – К.: КНУ імені Т. Шевченка, 2012. – № 22. – 80 с. – С. 24-27.

22. Корабльова В. М. Суспільство споживання: ідеологічний простір симуляції

задоволення / В. М. Корабльова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: теорія культури і філософія науки. – Випуск 48. – № 1029-II/2013. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 149-155.

23. Корабльова В. М. Антропологізація як метадисциплінарний тренд: межі застосування / В. М. Корабльова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Випуск 663-664. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 263 с. – С. 218-223.

24. Корабльова В. М. Ідеологічні ефекти глобалізаційного дискурсу / В. М. Корабльова // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк, 2013. – № 1-2. – Том 2. – С. 55-63.

25. Корабльова В. М. Ідеологія як механізм подвійної реїфікації у структурі соціальної реальності / В. М. Корабльова // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка (Філософія. Політологія). – 2013. – № 4 (114). – С. 28-31.

26. Корабльова В. М. Соціальна реальність як стрижнева проблема сучасної соціальної онтології / В. М. Корабльова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. – Одеса: Фенікс, 2014. – Вип. № 7. – 210 с. – С. 11-15.

Наукові публікації в інших виданнях

1. Корабльова В. Н. Репрезентация идеи поколений в мифологическом сознании // Локальный миф: Взгляд молодежи. Материалы междисциплинарного гуманитарного семинара „Структура локального мифа” 22-25 мая, 22-23 сентября 2006 года. – Ульяновск: УлГУ, 2006. – С. 110-118.

2. Корабльова В. Н. Культура как пространство виртуального // Науки о культуре в XXI веке: сборник материалов ежегодной конференции-семинара молодых ученых / отв. ред. И. М. Быховская. – Т. 8. – М.: РИК, 2007. – 538 с. – С. 128-131.

3. Корабльова В. Н. Виртуальная реальность как эманация человеческой "чтойности" // Генезис категории виртуальная реальность: Материалы международной научной конференции (15 февраля 2008 г.) / Под ред. А.В. Захряпина и др. – Саранск: Тип. «Рузаевский печатник», 2008. – С.157-161.

4. Корабльова В. Н. Идеология как матрица ценностей и культурный код // Философия и ценности современной культуры : Материалы Межнунар. науч. конф., Минск, 10-11 окт. 2013 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол. : А. И. Зеленков [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2013. – 453 с. – С. 59-62.

5. Корабльова В. М. Культурологія. Модульний курс: навч. посібник. Культурологія. Етика. Естетика / Рекомендовано МОН України / А. Є. Прилуцька, В. М. Корабльова. – Х.: Торсінг Плюс, 2008. – 288 с. – 2-ге вид. - Х.: Торсінг Плюс, 2009. – 288 с.

6. Корабльова В. М. Постсучасна культура в системі координат «модерн – постмодерн» / Рекомендовано МОН України // Культурологія: навч. посіб. / В. В. Павленко, О. М. Цапко, А. І. Буймістер та ін. – К.: КНТ, ЦУЛ, 2010. – 224 с. – С. 106-122.

7. Корабльова В. М. Програмний продукт «Мультимедійний навчальний

посібник «Філософія» / Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 44190 від 11.06.2012 / В. М. Корабльова, П. С. Прибутько, С. Г. Компанець.

8. Конфліктологія : Словник / за заг. ред. О. Г. Колба, А. І. Буймістера. – Київ – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2012. – 592 с.

9. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. В.В. Черней, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Атіка, 2014. – Т. VIII. Інформаційно-аналітична освітня та наукова діяльність, психологічні засади поліцейської служби; міжнародне співробітництво. – С. 75-76, 112, 377-378, 410-411, 676, 730, 880, 925-926.

10. Програмний продукт «Мультимедійний навчальний посібник «Філософія права» / Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 48094 від 28.02.2013) / О. І. Гвоздік, О. В. Павлишин, М. В. Костицький та ін.

11. Корабльова В. М. Покоління ідентичності у віртуальній реальності / В. М. Корабльова // Світ інформації та телекомунікацій – 2006. Матеріали III Міжнародної науково-технічної конференції студентства та молоді, 26-27 квітня 2006 р., Київ. – К.: ДУІКТ, 2006. – С. 136.

12. Кораблєва В. Н. Социальность как культурный механизм закрепления доминирования взрослых // Философия — Детям. Человек среди людей: Материалы Второй Международной Научно-практической конференции 25-28 мая 2006 г. – М.: МДОО «Фид», 2006. – С. 106-107.

13. Кораблєва В. Н. Поколенческая топология культуры // Пространство и время: физическое, психологическое, мифологическое. V Международная конференция 2-3 июня. – М.: Культурный центр „Новый Акрополь”, 2006. – С. 11-12.

14. Корабльова В. М. Синглізація як життєва стратегія XXI століття / В. М. Корабльова // Філософські стратегії XXI століття: Матеріали XIV Міжнародних Сковородинівських читань. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 201-203.

15. Корабльова В. М. Народовладдя в Україні та Лівії: façade democracy чи „власний шлях”? / В. М. Корабльова // XXI століття: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали п'ятої міжнародної науково-теоретичної конференції. 26-27 травня 2006 р. м. Київ. // Книга II. Політичні аспекти альтернативних моделей розвитку суспільства. – К.: Фенікс, 2006. – С. 131-134.

16. Корабльова В. М. Освіта і культура в сучасній Україні [Рецензія на:] Образование, общество, культура. Монография. Под общ.ред. Сухиной В.Ф. / В. М. Корабльова, Л. В. Українець, І. З. Цехмістро // Філософська думка. – 2007. – № 6. – К., 2007. – С. 144-146.

17. Корабльова В. М. Покоління як маркер культурного топосу / В. М. Корабльова // Дні науки філософського факультету-2007: Міжнародна наукова конференція (18-19 квітня 2007 року): Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2007. – Ч. II. – С. 82-83.

18. Корабльова В. М. Трансформації інституту сім'ї в умовах глобалізації / В. М. Корабльова // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали Шостої міжнародної науково-теоретичної конференції. 8-9 червня 2007 р. м. Київ // Книга I. – К.: Фенікс, 2007. – С. 368-370.

19. Корабльова В. М. Гендерна теорія як ксенологія: екологія Іншого /

В. М. Корабльова // Гендер. Екологія. Здоров'я / Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції (Харківський державний медичний університет, 23-24 жовтня 2007): Наук. зб. – Х., 2007. – С. 79-80.

20. Корабльова В. М. Онтоантропологія віртуальності, або віртуал як еманация людської «щойності» / В. М. Корабльова // Дні науки філософського факультету – 2008. Міжнародна наукова конференція (16-17 квітня 2008 року). Матеріали доповідей та виступів. – К.: КНУТШ, 2008. – Частина VIII. – С. 39-40.

21. Корабльова В. М. (Пост)сучасне суспільство симулякрів: генетична ретроспекція / В. М. Корабльова // Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 травня 2008 р., у 2-х ч.; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Х., 2008. – Ч. 2. – С. 43-46.

22. Корабльова В. М. Покоління як амбівалентний чинник інноваційно-традиційного поступу культури / В. М. Корабльова // Традиція і культура. Вічні цінності в сучасній культурі. Матеріали Міжнародної наукової конференції 6-7 червня 2008 р. – К.: Новий Акрополь, 2008. – Частина 2. – С.38-40.

23. Корабльова В. М. «Кіновіти» vs. «Ідіоритміки»: модерна та постмодерна моделі покоління / В. М. Корабльова // Філософія: нове покоління / Упоряд. Б. Шуба. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 95-105.

24. Корабльова В. М. Віртуалістика як метаметодологія постсучасності / В. М. Корабльова // Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – Ч. IV. – 131 с. – С. 112-114.

25. Корабльова В. М. Тіло-інтерфейс як сучасна модель людської тілесності / В. М. Корабльова // «Дні науки філософського факультету – 2011», Міжн. наук. конф. (2011 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011», 20-21 квіт. 2011 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – Ч. 3. – 203 с. - С. 98-100.

26. Корабльова В. М. Пенсійна реформа – 2011 як політичний проект: до питання соціальної легітимності / В. М. Корабльова // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2012. – Вип. 1 (41). – С. 201-208.

27. Корабльова В. М. Чи є пенсійна реформа – 2011 правовою? / В. М. Корабльова // Правові реформи в Україні : матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. : Ч. 1. (Київ, 6 жовт. 2011). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – 212 с. – С. 34-35.

28. Корабльова В. М. Сучасність як ідеологема: модерн, постмодерн і капіталізм / В. М. Корабльова // «Ідеологія в сучасному світі», наук.-практична конф. (2011 ; Київ). Науково-практична конференція «Ідеологія в сучасному світі», 19-20 жовт. 2011 р. : [матеріали доповідей і виступів]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с. – С. 34-35.

29. Корабльова В. М. Економіка як гламуризована симуляційна практика сучасності / В. М. Корабльова // Філософські читання: філософія в сучасному світі //

Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Х.: ХНУБА, 2011. – 104 с. – С. 18-21.

30. Корабльова В. М. Сім'я та покоління в глобалізаційному та постмодерністському контекстах / В. М. Корабльова // Молодь в соціокультурному просторі України: Матеріали міжвузівського науково-методичного семінару (15 грудня 2011 р., м. Харків). – Х.: РВВ ХТЕІ КНТЕУ, 2011. – 92 с. – С. 5-9.

31. Корабльова В. М. Пенсійна реформа – 2011: правові засади та потенційна легітимність / В. М. Корабльова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : Науковий журнал. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2012. – № 2 (81). – С. 36-42.

32. Корабльова В. М. Консумеризм як ідеологія «масової індивідуальності» / В. М. Корабльова // «Дні науки філософського факультету – 2012», Міжн. наук. конф. (2012 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012», 18-19 квіт. 2012 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – Ч. 3. – 231 с. – С. 176-178.

33. Корабльова В. М. Соціологія як ідеологія, або ідеологічні ефекти соціальних дискурсів / В. М. Корабльова // Актуальні напрями розвитку суспільних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 17-18 серпня 2012 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2012. – 116 с. – С. 14-17.

34. Корабльова В. М. Добродійність як ідеологічно маркована соціальна практика / В. М. Корабльова // Альтруїзм, благодійність і демократія у сучасних соціокультурних контекстах. – Х.: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2012. – 147 с. – С. 112-117.

35. Корабльова В. М. Ідеологія як символічний порядок соціального / В. М. Корабльова // «Дні науки філософського факультету – 2013», Міжн. наук. конф. (2013 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013», 16-17 квіт. 2013 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. – Ч. 8. – 391 с. - С. 305-307.

36. Корабльова В. М. Ідеологія у структурах соціальної реальності / В. М. Корабльова // «Дні науки філософського факультету – 2013», Міжн. наук. конф. (2013 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013», 16-17 квіт. 2013 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. – Ч. 8. – 391 с. - С. 117-119.

37. Корабльова В. М. Ідеологія крізь призму методології соціального конструктивізму / В. М. Корабльова // Філософія у сучасному соціумі: Матеріали міжнародної наукової конференції 24-26 квітня 2013 року, Донецький національний університет, м. Донецьк. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – Т. 1. – 244 с. – С. 58-60.

38. Корабльова В. М. Права людини як наріжна ідеологема модерного суспільства: сучасні репрезентації / В. М. Корабльова // Людина і держава – плебсологічний вимір. П'ята (ювілейна) Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2012 р.). / [відп. за вип. М.І. Скригонюк]: [матеріали доповідей і виступів]. –

К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. – Вип. 5. – 478 с. – С. 221-225.

39. Корабльова В. М. Мовна ситуація в Україні: фантомний біль постколоніальної доби / В. М. Корабльова // Мовна ситуація та мовна політика в Україні: Тези IV Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Мовна ситуація та мовна політика в Україні», 28 лютого 2014 р. – К.: НАВС, 2014. – 247 с. – С. 28-31.

40. Корабльова В. М. Євромайдан як симптом: запит на ідеологію / В. М. Корабльова // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15-16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – Ч. 5. – 191 с. - С. 76-79.

41. Корабльова В. М. Теоретизації ідеології у структурному марксизмі Л. Альтюссера / В. М. Корабльова // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15-16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – Ч. 1. – 279 с. - С. 173-175.

42. Корабльова В. М. Євромайдан як утопія: розлам соціальної топології / В. М. Корабльова // XI Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Проблеми розвитку соціологічної теорії: наукова спадщина академіка Т.І. Заславської та її роль в соціологічному розумінні суспільства» : Тези доповідей та виступів учасників конференції (22-23 травня 2014 р.). – К.: КНУ імені Т. Шевченка. – 98 с. – С. 32-34.

43. Корабльова В. М. Єдність пострадянської України як практична проблема: стратегії фрагментації та множинність мов (само)описання / В. М. Корабльова // Україна єдина: шляхи до порозуміння та консолідації : зб. матеріалів круглого столу, Київ, 15 трав. 2014 р. – К.: «МП Леся», 2014. – 104 с. – С. 43-46.

АНОТАЦІЯ

Корабльова В.М. Соціальні смисли ідеології в розвитку сучасного суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2015.

У дослідженні здійснено соціально-філософську концептуалізацію ідеології з урахуванням сучасних соціокультурних контекстів, що передбачає залучення широкого кола феноменів – політичного, економічного, культурного штибу. Стрижень роботи складає соціально-феноменологічний підхід, доповнений культурною герменевтикою та напрацюваннями сучасних шкіл постмарксизму. Представлена оптика уможливорює вихід за межі пейоративного витлумачення поняття та продукує нові аргументи в дискусії щодо «кінця ідеології». Вирізняються три шаблі існування ідеології: *“як вона є”* (механізм реїфікації, що забезпечує

відтворення соціальної реальності); “як вона явлена” (сукупність соціокультурних смислів, що задають цілісність певної “картини світу”); “як вона застосовується” (інструмент соціальної / політичної дії). Ідеологію розглянуто не як суто політичний, а цивілізаційний феномен, конститутивний для модерної Європи, при цьому доводиться, що найбільш дієвою ідеологією в сьогоденні є *маркетизм*, а його життєздатною альтернативою – *комунітаризм*. Окрему частину дослідження складає аплікація авторського концепту на площину пострадянської України.

Ключові слова: ідеологія, соціальні смисли, подвійна реїфікація, модернізація, топос, дистопія, гетеротопія, маркетизм, комунітаризм.

АННОТАЦІЯ

Кораблєва В. Н. Социальные смыслы идеологии в развитии современного общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2015.

В исследовании представлена социально-философская концептуализация идеологии с учетом современных контекстов, предусматривающая привлечение широкого круга феноменов – политического, экономического, культурного толка. Стержень работы составляет социально-феноменологический подход, дополненный культурной герменевтикой и наработками современных школ постмарксизма. Представленная оптика позволяет выход за пределы пейоративного истолкования понятия и производит новые аргументы в дискуссии о «конце идеологии». Выделяются три уровня существования идеологии: «как она есть» (механизм реификации, обеспечивающий воспроизводство социальной реальности); «как она является» (совокупность социокультурных смыслов, задающих целостность определенной «картины мира»); «как она применяется» (инструмент социального / политического действия). Идеология рассматривается не как сугубо политический, а цивилизационный феномен, конститутивный для современной Европы, при этом доказывается, что наиболее действенной идеологией в настоящее время является маркетизм, а его жизнеспособной альтернативой – коммунитаризм. Отдельную часть исследования составляет апликация авторского концепта на плоскость постсоветской Украины.

Ключевые слова: идеология, социальные смыслы, двойная реификация, модернизация, топос, дистопия, гетеротопия, маркетизм, коммунитаризм.

SUMMARY

Korablyova V. M. Social Senses of Ideology in the Development of Contemporary Society. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Philosophical Science by speciality 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The study presents the conceptualization of ideology within the area of social philosophy, which involves a wide range of phenomena of political, economic, cultural nature. The core of the research is constituted with the social phenomenology, supplemented with cultural hermeneutics and contemporary post-Marxism. The suggested optics enables going beyond the pejorative interpretation of the concept and producing new arguments in the "end of ideology" discussion. The three-level model of ideology is elaborated, "*as it is*" (the mechanism of reification, providing the reproduction of social reality); "*as it is manifested*" (a set of cultural meanings that define integrity of a "Lebenswelt"); "*as it is applied*" (an instrument of social / political action). Ideology is considered as not just a political but civilization phenomenon constitutive for modern Europe. Herewith it is proved that nowadays the most effective ideology is marketism, and its most viable alternative is communitarianism.

Man is recognized as a co-creator of a virtual social reality: creating artificial environment is claimed to be the essential human generic feature. And ideology plays a crucial role here, in providing sustainability to social co-existence. Being a tool of *double reification*, ideology enables perception of artificial as natural, giving the absolute character to the conventional order; and it blocks any attempt of counter-reification, by engaging possible tools of deconstruction (language, first and foremost). Ideology is regarded as a matrix of society as a virtual reality which gathers social reality into a single consistent entity and, due to reification and counter-destruction, sets its sustainability. Inversion and misrecognition are claimed to be the key features of ideology in action.

It is proved that initial ideology of modernity is modernity itself. Being at first a syncretic formation, it precedes its particular representations in the political and economic spheres. This initial ideological formation semantically consists of the following units: historicism and progressivism, rationalism and scientism, secularization, and emancipation. Moreover, one might trace two parallel vectors of modernization within the European history, namely the *anthropocentric* / political one and the *sociocentric* / structural one. The first line of modernization grounds on the assumption that the main actor is a free autonomous human being who voluntarily engages into interaction with other human beings thus creating a dynamic network structure. Here a person is kept as the main point of reference, which follows into the anthropocentric worldview. The second line, on the contrary, presumes that human beings are always-already subordinate to a kind of order, although of a social – not of a transcendental – character. According to these approaches, two visions of social reality could be distinguished: the first one being a polyarchical network structure as a result (and a permanent process) of an agreement of autonomous individuals; and the second one being de-centered self-contained spaces managed by quasi-objective laws.

Contemporary situation of various ideologies proliferation and coexistence provokes a demand for meta-ideological positions that function as a general ideological framework beyond ideology as a phenomenon of modernity. Five main meta-ideological frameworks are singled out here: progressivism, criticism, spiritualism, pragmatism, and vitalism. They stand as present-day alternatives setting a person's outlook and mindset in absence of a 'real' ideology.

A post-Soviet situation is examined through the lenses of ideology, which implies the analysis of the academic discourse of ideology by means of the depth hermeneutics and the ideological analysis of social phenomena by means of topological approach. Here Ukraine stands as the core object of research, whereas Belarus is examined as a 'control group', so to speak, that enables a sort of comparative analysis with a special emphasis on the Ukrainian peculiarity. The results prove an essential homology in the rhythms of the historical development of both countries. Symptomatically, the official discourses of ideology substantially coincide in terms of theoretical approaches and main contexts. Nevertheless, the specific feature of the Ukrainian symbolic space – compared to the Belorussian and even Russian ones – lies in the hegemony of the ideological strategies of *fragmentation* not unification. It is stressed that this factor put the symbolic unity of the country under question, which eventually led to the geopolitical threats and challenges (although in a short-term perspective politicians benefitted from it).

The mass uprising in Ukraine in late 2013 – early 2014, known as EuroMaidan or the Revolution of Dignity, is conceptualized as a *heterotopia* (M. Foucault) – against the background of the previous dystopia (M. Minakov). The main features of the EuroMaidan are highlighted, which are the following: its depersonalized character (*anti-leaderism*), *network* structure, the *solidarity* of autonomous yet responsible individuals (*communitarianism*), rehabilitation of ideas and ideologies as guiding forces, the *activist* type of political culture, and value rationality (*anti-marketism*). It is proved that current confrontation with the Russian Federation contains an essential component of information warfare, or a 'consciousness war' (Yu. Gromyko, V. Potekhin), guided by the aggressor's strategy of "conceptual occupation" (S. Offenbartl).

The cornerstone ideological confrontation nowadays is seen as a struggle for a dominant sphere of society, between politics, economy and social sphere – not ideological battles within these areas. And the current hegemony of economy might be overthrown with a "great comeback of politics", caused by the aggravation of geopolitical confrontation. Another option concerns the strengthening of anti-marketization strategies through the 'mutuality of gift' in social relations, which presents a way to overcome purposive rationality of modernity.

Keywords: ideology, social senses, double reification, modernization, topos, dystopia, heterotopia, marketism, communitarianism.